

A. Iskenderov, I. Turdimambetov, R. Gaipova

**GEOGRAFIYA SABAQLARÍNDÁ TEXNIKALÍQ
QURALLARDAN PAYDALANÍW BOYÍNSHA**
metodikalıq qollanba



NÓKIS-2017

26.8
J.85

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI
XALIQ BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
AJINIYAZ ATINDAGI NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI

GEOGRAFIYA OQITIW METODIKASI KAFEDRASI

A. Iskenderov, I. Turdimambetov, R. Gaipova

GEOGRAFIYA SABAQLARINDA TEXNIKALIQ
QURALLARDAN PAYDALANIW BOYINSHA
metodikaliq qollanba

NOKIS-2017

Usınıp atırğan qollanba geografiya oqıtıw metodikası qánigeligi talabaların geografiya sabaqlarında texnikalıq qurallardan paydalanıw boyınsha jumsların anıq baǵdar boyınsha orınlawǵa járdem beredi.

Metodikalıq qollanbanıń tiykarǵı maqseti, talabaların óz betinshe oqıw ádebiyatlar menen islesiwge, oqıtıwdıń texnikalıq quralları oqıtıwshı járdeminde qoyılǵan maqsetlerge erisiwge, ótkizilgen shınıǵıwların nátiyjeliligin keskin asırıwǵa imkan beredi.

Juwaplı redaktor:

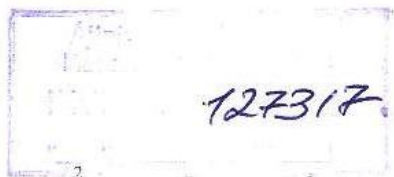
Q.Seytniyazov – Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti geografiya oqıtıw metodikası kafedrasınıń docenti, geografiya ilimleriniń kandidadı.

Pikir bildiriwshiler:

G.Utepova – Ájiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik pedagogikalıq instituti geografiya oqıtıw metodikası kafedrasınıń docenti, geografiya ilimleriniń kandidadı.

N.Embergenov – Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universiteti geografiya kafedrasınıń docenti, geografiya ilimleriniń kandidadı.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti
Oqıw – metodikalıq Keńesi (18-may 2017-jıl №8 sanlı bayanlama) májilisi qararı
menen baspaǵa usınıs etilgen.



KIRISIW

Mámleketimiz Ğárezsizlikke eriskennen soń xalqımız turmısınıń barlıq tarawlarında bolǵanı sıyaqlı bilimlendiriw sistemasında keń kólemli is-ilajlar jolǵa qoyıldı. Bunda tálim-tárbiya procesine zamanagóy pedagogikalıq hám xabar texnologiyaların alıp kiriw arqalı onıń sapasın úziksiz tárizde jaqsılap barıw, bilimlendiriwdiń nátiyjeliligin asırıw talap etilmekte. Mámleketimizdiń Birinshi Prezidenti I.A.Karimov bassılıǵında bilimlendiriw tarawında kóplegen alǵa ilgerilewlerge erisildi. Bilimlendiriw sistemasında xabar texnologiyalarınan paydalanıw jolǵa qoyıldı. Oqıw orınlarınıń materiallıq texnikalıq bazası bekkemlendi hám eń jańa xabar texnologiyalıq qurallar menen támiyinlendi. Keyingi jıllarda tálim sistemasındaǵı kemshiliklerdi saplastırıw maqsetinde Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevtiń baslaması menen tarawǵa tiyisli bir qansha qararlar qabıl etildi.

Joqarı hám orta arnawlı bilimlendiriw ministrliginiń 2015-jıl 31-marttaǵı “Joqarı bilimlendiriw sisteması pedagog kadrlarınıń xabar kommunikaciya texnologiyaları” tarawındaǵı tayarlıǵın úyreniw boyınsha sorawnama ótkeriw haqqındaǵı 110-sanlı buyırǵı bul tarawda alıp barılıp atırǵan islerdiń ámeliy nátiyjeliligin ashıwda úlken áhmiyetke iye boldı.

Bul orında zamanagóy kompyuter texnologiyaları, ásiyese internet tarmaǵı bizden bir qansha ilgerilep ketkenligin esapqa alıw zárúr”, - dep aytıp ótken edi. Prezidentimizdiń baslaması menen xabar texnologiyaların turmısımızdıń barlıq tarawlarına alıp kirilip atırǵanlıǵın, mámleketlik basqarıw organlarınıń vertual baylanıs sisteması jolǵa qoyılǵanlıǵınıń ózi tastıyıqlaydı.

Oqıtıwdıń texnikalıq quralları haqqında túsiniw

Ilim hám texnikanıń rawajlanıwı menen mektep geografiyasınıń aldına qoyılatuǵın talaplar da artıp baradı. Usı talapları orınlaw ushin oqıtıw formaların hám metodların qalıptestiriw lazım boladı. Bul oqıwshılar biliw iskerligin jedellestiredi, olardı pikirlewge, ilimiy izleniwge shaqıradı hám de úyrengen geografiyalıq waqıya, háliseler menen turmıs arasındaqı baylanıslardı túsiniwge járdem beredi. Jańa oqıw quralların qollaw oqıwshılardıń dúnya qarastır

qáliplestiriwge, shaxs sıpatında rawajlanıwına tásir kórsetedi. Oqıtıwdıń texnikalıq quralları oqıtıwshı járdeminde qoyılǵan maqsetlerge erisiwge, ótkizilgen shınıǵıwlardıń nátiyjeliligin keskin asırıwǵa imkan beredi.

Texnikalıq qurallardı qollawda tómendegi abzallıqlar bar:

- qızıqlılıǵı, oqıwshılar birinshiden texnikalıq qurallarınıń ózine qızıqsa, ekinshi tárepten onı isletiwge hám onda kórsetilgen maǵlıwmatlarǵa qızıqsa;

- waqıyalardıń tez rawajlanıwı hám anıq baqlawları oqıw materialların tez ózlestiriwge járdem beredi. Máselen, tábiyǵıy geografiyalıq processlerdiń bolıwı, tegislik, taw relyefiniń túrleri hám olardıń ózine tán qásiyetleri, tropikalıq toǵaylardıń shárayatı islep shıǵarıw procesi hám t.b.

- texnikalıq qurallar arqalı quramalı oqıw materialların ańsat túsindiriw múmkin. Máselen, hawa massalarınıń júzege keliwi, imkanı hám anticiklonlardı rawajlandırıw, tornado, cunami hám basqa tábiyǵıy geografiyalıq processlerdiń payda bolıwı hám olardıń aqıbetleri;

- oqıwshılar qabıllawı quramalı bolǵan geografiyalıq obyektleri texnikalıq qurallar arqalı ańsat ǵana orınlaw múmkin. Máselen, temir jol paromı, teńizdegi neft qazıp alınatuǵın qurallar hám t.b.

Oqıtıwshınıń texnikalıq quralların qollawda tómendegi qaǵıydalarǵa ámel qılınıwı lazıw:

- texnikalıq qurallardan kórsetiletuǵın geografiyalıq waqıya hám hádiyseler sabaq temasına tán bolıwı lazıw;

- texnikalıq qurallardıń qollaw aldınan onıń islew jaǵdayı, sabaqta ne kórsetiliwi haqqında oqıtıwshı xabar beriwı lazıw;

- oqıtıwshınıń texnikalıq quralları aldınnan iske tayarlanıp qoyılıwı lazıw. Onı sabaq procesinde sazlaw oqıw saatınıń bir qansha bólimin alıp qoyılıwı múmkin;

- texnikalıq qurallar arqalı belgili bir temanı úyreniwde onı óz aldına bólimlerge bóliwı lazıw;

- hár bir bólimde kózde tutılǵan material tawsılǵannan soń oqıtıwshı túsiniw beriwı, kórsetilgen waqıya hám hádiyselerdi oqıwshılardıń qanday qabıl qılǵanın

tekserip kóriwi múmkin. Kózde tutılǵan material kórsetilip bolıǵannan soń oqıtıwshı sabaqtı juwmaqlawı lazıw;

- kórsetilgen material anıq kóriniwi lazıw.

Geografiya sabaqlarında paydalanılatuǵın oqıtıwdıń texnikalıq quralların tómendegi toparlarǵa bóliwimiz múmkin:

- oqıtıwdıń audiovizual quralları;
- oqıtıwda videotexnika qurallarınan paydalanıw;
- oqıtıwda xabar qurallarınan paydalanıw;

Oqıtıwdıń audiovizual qurallarına oqıw kinosı, tele esittiriwler, diafilmler, diopozitivler, transportlar kiredi.

Video texnika qurallarına hár túrli videomagnitofonlar kiredi. Oqıtıwdıń kompyuterler, internet imkanıyatlardı, aralıq oqıtıw quralları kiredi.

Oqıtıwshı oqıw jılınıń basında texnika qurallarınan paydalanıw rejesin dúziwi lazıw. Yaki kalendar rejede texnikalıq qurallardan paydalanıw bólimi bolıwı lazıw.

Usı reje tiykarında texnikalıq qurallar hápte basında tayarlap qoyılıwı zárúr.

1. TEXNIKALIQ QURALLARDAN GEOGRAFIYA SABAQLARIDA PAYDALANIV PÁNINIŇ ÁHMIYETI HÁM WAZIYPALARI

Joba:

1. Kirişiw. Pánniň áhmiyeti hám waziypaları.
2. Tálimniň texnikaliq quralları hám olardıň áhmiyeti.
3. Pánniň geografiyanı oqıtıwdáı imkánıyatları.

Házirgi dáwir ilim-texnikası, xabar aǵımınıń artıp barıwı olar tiykarında orınlanatuǵın processlerdi jáne de tezirek ámelge asırıwdı talap etedi. Ózbekstan Respublikası “Tálim tuwrısında”ǵı nızamdı ámelge asırıw, Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlamasına muwapıq tálim mazmunın túpten jańalaw, bilimlendiriw sistemasında nátiyjelilikti ámelge asırıw házirgi kúnniň áhmiyetli máselelerinen biri bolıp esaplanadı. Bilimlendiriw tarawın rawajlandırıwdıń tiykarǵı faktorlarınan biri oqıw procesine zamanagóy xabar hám kommunikaciya texnologiyaların engiziw, “Talabalardı Internet tarmaǵında islewge úyretiw tuwrısında”ǵı 2004-jıl 20-fevraldaǵı 38-sanlı buyırıqta: “Búgingi kúnde talabalardı zamanagóy xabar texnologiyaları, atap aytqanda, Internet penen islewge keń kólemde oqıtıw hám olarda bekkem ámeliy kónlikpelerdi qalıptestiriw hám rawajlandırıw hámde Internet arqalı xabar resurslarınan nátiyjeli paydalanıw, jańa bilimlerdi óz betinshe iyeley alıw hám keleshekte miynet iskerliginde ilimiy tiykarda shólkemlestiriwge úyretiw sıyaqlı áhmiyetli waziypalar joqarı oqıw sisteması aldındaǵı zárúr máselelerden biri bolıp turıptı”- delinedi. Usı sebepten búgingi kúnde zamanagóy texnika qurallarına tiykarlangan halda kompyuter texnologiyaların oqıw procesine, jámiyet turmısınń barlıq tarawlarına engiziw zaman talabına aylanǵan. Usı kózqarastan qaraǵanda, joqarı oqıw orınlarında geograf qánigelerdi tayarlawda oqıw hám tálim-tárbiya procesine kompyuter texnologiyaların keńirek engiziw zárúrlikke aylanǵan.

Respublikamızda bul boyınsha geografiya táliminde 1987-jılda O.A.Mo'minovtıń joqarı oqıw orını talabalarına oqıw procesinde paydalanıwǵa arnalǵan “Ovrosiyo qırǵ'oqlaridagi o'rmonlar” temasındaǵı baǵdarlamaları. 1990-jılda I.Abduǵaniev tárepinen “Geografiya darslarida ta'limning texnika

vositalaridan foydalanish”, 1992-jılda bolsa, O.A.Mo'minov, U.X.Safarov tárepinen “Oliy jug'rofiya ta'limida kompyuter texnologiyasidan foydalanish”, 1994-jılda bolsa U.X.Safarovtıń “Talabalarning bilim faolligini oshirish jarayonida EXMdand foydalanish” (Ózbekstan tábiyǵıy geografiyası misalında). 2001-jılda M.Abduraxmonovtıń “Методика использование дидактических игр в обучении физической географии”, 2002-jılda G.M.Tusupbekovaniń “Изучение картографических материалов в школьном курсе физической географии”, 2003-jılda Z.A.Abdievaniń “Geografiya fanida noan'anaviy uslublardan foydalanish”, 2004-jılda R.T.Gaipovaniń “Tabiiy geografiya boshlang'ich fanida mahalliy ko'rsatma vositalaridan foydalanishning uslubiy asoslari”, 2008-jılda S.X.Matsaidovaniń “Maktab o'quvchilarida tabiiy geografik matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish” ilimiy izertlew jumsların kóriwimiz múmkin.

Geografiya tábiyǵıy pánler qatarına kirgenligin itibarǵa alǵan halda kórgizbelilikke bay bolǵanlıǵı sebepli de, joqarıda aytıp ótilgen elektron sabaqlıq hám maǵlıwmatlar banki pánniń rawajlanıwında júdá úlken orın iyeleydi. Geografiya páninen sabaqlar ótiletuǵın oqıw xanalarında barlıq kerelik kórgizbeli qurallar, yaǵniy kartalar, taw jınısları hám minerallar, ósimlik, topıraq kolleksiyaaları, hawa rayın baqlaw kerelik meteorologiyalıq ásbap-úskenerleri, bulardan tisqari texnika qurallarınan, oqıw filmlerin kórsetiw ushin televizor, videomagnitafon, kinoproektor, ekranda geografiyalıq súwretler proekciyaaların kóriw ushin diaproektor, kodoskop hám tábiyǵıy processlerdi kórsetiwshi hár qiyli modeller bolıwı zárúr. Izertlew dawamında, joqarıda atap ótilgen kórgizbeli qurallardıń tiykarǵı bólimi joq ekenligi, barları da dáwir talabına juwap bermeytuǵanlıǵı belgili boldı. Bul mashqalanıń sheshimin oqıw procesine kompyuter texnologiyaların engiziw jolı menen ámelge asırıw múmkinligin tómendegi tiykarǵı faktorlarda kórip shıǵıwımız múmkin:

1. **Orınnan únemli paydalanıw imkánıyatı.** Sabaqlarda paydalanılatuǵın kórgizbeli materiallar, modeller arnawlı xanada saqlanadı, olardıń ayırımları úlken kólemde bolǵanlıǵı sebepli orın hám de kóshirip júriw ushin fizikalıq

küshti talap etedi. Bul sıyaqlı kórgizbeli materiallardan kompyuter texnologiyaların zamanagóy programmaları járdeminde paydalanıw múmkin.

2. Kórgizbeliliktiń bayan etiw imkánıyatı. Karta-geografiyanıń tili, solay eken lekciyalar ushın barlıq kartalar kompyuter programmalarında saqlanıwı múmkin. Kompyuter programmalarında bunnan tısqarı relyefti, landshafttı modellestiriw imkánın beriwshi programmalar da bar. Animacion rolıklarde bolsa taw payda bolıwınıń tiykarǵı basqışların, tábiyǵıy geografiyalıq processlerdi, tábiyatta bolıp atırǵan ózgerislerdi, Quyash átirapındaǵı planetalardı olardıń háreketin kóriw múmkin. Kompyuter texnologiya programmaları járdeminde tábiyǵıy processlerdi modellestiriw, teoriyalıq bilimlerde ámeliy analizlew múmkin.

3. Waqıttan únemli paydalanıw imkánıyatı. Sabaqlarda kompyuterden paydalanıw tek ǵana oqıtıwshınıń waqıtın tejep qalmastan talabalardıń sabaqtı jaqsıraq túsiniwine járdem beredi, sebebi kompyuter texnologiyası járdeminde sabaq procesi dawamında teoriyanı ámeliyatqa baylanstırıp alıp barıwǵa sharayat jaratıladı. Bunda kompyuter programmaları jańa temanı keń kólemde úyreniliwi menen birge úyrenilip atırǵan temanıń ózlestirilw dárejesiniń artıwına járdem beredi.

4. Xabardı úzliksiz jańalap turıw imkánıyatı. Talabalar oqıw procesinde bir neshe jıl aldın baspadan shıqqan sabaqlıqtan paydalanadı. Sabaqlıqlar baspadan shıqqanına 10-15 jıl bolǵanlıǵı sebepli, kóp ǵana maǵlıwmatlar eskirip qaladı. Bul maǵlıwmatlardı sabaqlıqta ózgertiw, jańadan baspadan shıǵarıw ushın ekonomikalıq qarǵı hámde waqıt talap etiledi. Elektron sabaqlıq Internet arqalı jańa maǵlıwmattı bir neshe minut ishinde jańalanıwı múmkin. Internet tarmaǵındaǵı maǵlıwmatlar sabaqlıq sıyımına tuwrı kelmeydi. AKTları bolsa Internet sisteması menen islew sıyaqlı imkánıyatlardı da beredi.

5. Talabalardıń bilim dárejelerin hár tárepleme sistemalı hámde bir pútin tekserip kóriw imkánıyatı. Barlıq multimedia sabaqlıqlarında talabalardıń ózlestiriw dárejelerin tekseriwshi tapsırmalar hám test sorawları bar. Kompyuter arqalı sorawlarǵa juwaplardı tabıw bir qansha qızıqlı hám qolaylı. Kompyuter

járdeminde talabalar bilimin bahalaw avtomatik tárizde orınlanadı, bul bolsa, birinshiden, waqıttı tejesse, ekinshiden, talabanıń islegen jumısına obyektiv baha beriledi.

6. Zamanagóy oqıtıwshınıń rawajlanıw imkánıyatı. XXI ásir kompyuter texnologiyaları ásiri, solay eken, joqarı oqıw ornınıń professor oqıtıwshıları da dáwir menen sáykes xabar kompyuter texnologiyaların barlıq imkánıyatlardan nátiyjeli paydalanadı.

7. Talabardıń aktivligi artıp, pánge, ilimge bolǵan itibarı qızıǵıwshılıǵınıń kúsheyiwi múmkin. Talabalar ushın úyde sabaqlıq aqırındaǵı sorawlarǵa juwap tawıp otırǵannan kóre, málimleme resurs oraylarında komanda bolıp jańa temanı jáne bir márte qaytalap, ózlestirip, bekkemlep, óz pikirlerin erkin bildirip, toparlaslarınń pikirlerine húrmet penen qarap, kópshilik penen tapsırmalardı erkin, óz betinshe orınlawı ushın imkán jaratıladı.

8. Kompyuterde islew tájiriyesin rawajlandırıw imkánıyatı. Jámiyettiń hár bir aǵzası, atap aytqanda, talabalar da Internet tarmaqları hám elektron dereklerden maǵlıwmatlar ala biliwi lazım. Geografiya táliminde kompyuter texnologiyaların engiziw talabanıń intellektual qáiletin rawajlandırıwǵa, dáwir talaplarına juwap bere alatıǵın joqarı dárejedegi bilimge iye geograf qanıyge bolıp jetilisiwine sharayat jaratadı.

9. Ilimiy-ámeliy tekserip kóriw, dóretiwshilik qatnasta hám kritikalıq pikirlew imkánıyatı. Talaba elektron sabaqlıqlarǵa Internet tarmaǵına kirip pánge tiyisli jańa ádebiyatlardan, ilimiy hám metodikalıq jurnallardan, kúndelikli xabar-resurs derekleriniń qosımsha maǵlıwmatlardı, jańadan kirgizilgen kartalardı izlep tabıwı, tábiyattı tikkeley baqlaw jolı menen maǵlıwmat toplawı, olardı klassifikaciyalaw, tártipke hám sistemaǵa salıwı, nátiyjelerdi prezentaciya járdeminde tiykarlap beriw imkánıyına iye boladı.

Tálim tárbiya procesinde xabar texnologiyaların paydalanıwday pedagogikalıq mashqalanıń sheshimi tómendegi tiykarǵı wazıypalardı orınlawǵa baylanıslı ekenligi belgili boldı:

- hár bir pánniń maqseti hám wazıypaların itibarǵa alǵan tálim mazmunın tańlaw;

- talabalardıń jas, psixologiyalıq hám ergonomik ózgesheliklerin esapqa alǵan halda pándegi tiykarǵı ideya, teoriya, túsiniq, nızamlıqlardı ajratıw, bilimlerdi sanalı ózlestiriwge imkán beretuǵın oqıtıw quralların hám metodların anıqlaw;

- ilimiy-teoriyalıq maǵlıwmatlar tiykarında talabalardıń dúnya qarasın qáılestiriw, keńeytiw, patriótıq, insamyıq ideyaları ruwxında tárbiyalaw jolların belgilew;

- tálim-tárbiya procesinde talabalardıń biliw dárejesin aktivlestiretuǵın biliminiń bekkemligin támiyinleytuǵın nátiyjeli metod hám usıllardı anıqlaw;

- talabalardı miynetke úyretiw, ádep-ikramlılıq, ekologiyalıq, ekonomikalıq, estetikalıq tárbiyalaw mazmunı, metodları hám quralların anıqlaw;

- oqıw kurslarına sáykes keletuǵın, talabalardıń bilim alıw zárúrliklerin itibarǵa alǵan halda ilimiy jaqtan tiykarlangan bilimler hám ámelde tekserip kórilgen tálim-tárbiya metodları menen oqıtıwshılardı qurallandıruw;

- tálim-tárbiyanı shólkemlestiriwdiń formaların islep shıǵıw, talabalarda biliwge tiyisli ámeliy kónlikpelerdi payda etiw imkániyatın anıqlawǵa sharayat jaratıw;

- joqarı oqıw orınlarında geografiya tálimi metodikasın jetilistiriw.

Tálimniń texnikalıq quralları hám olardıń áhmiyeti

Házirgi waqıtta mekteplerde geografiya kursların oqıtıwda paydalanıp atırǵan tálimniń texnikalıq quralları túrleri bir qansha kóbeydi hám olar jıldan-jılǵa jetilisip barmaqta. Tálimniń texnikalıq quralları (proekciya hám kinoproekcion apparatlar, magnitofonlar, televizorlar hám basqalar) hám oqıw informaciyanı beriwshi tálim quralları (oqıw filmleri, diapozitivler, diafilmler hám basqalar) dan ibarat. Bul qurallardıń tiykarǵı wazıypası tálim hám tárbiyanıń ónimdarlıǵın arttırıw.

Texnikalıq qurallardan paydalanıw maqsetleri boyınsha:

1. informaciya beriwshi

2. qadaǵalawshi

3. bahalawshi hám de úyretiwshi sıyaqlı gruppalarǵa bólinedi. Informasiya beriwshi texnikalıq qurallardıń járdeminde oqıwshılardı oqıw informaciyanı beriledi hám de sabaqtıń kórsetpeleri asırıladı.

Bul dawıslı, statikalıq hám dawıslı-dinamikalıq (audiovizual) ekran qurallarına bólinedi. Magnitofon hám elektrofonlar járdeminde magnit hám diafon jazıwların hám de radiopriyomnikler járdeminde radioesittiriw dawıslı texnikalıq quralların quraydı. Magnitofon hám elektrofon járdeminde tábiyat hádiyseleri (gúldirmama, shaqmaq dawısı, samal gúwildewi) hám túrli haywanlardıń dawısların jazıp alıw hám statikalıq ekran quralların dawıslı kóriw múmkin.

Mektep radiouzeli arqalı radiosayaxatlar esittiriledi, geografiyalıq informaciya berip barıladı. Bunnan tisqari geografiyaǵa baylanıslı radioesittiriw hám telekórsetiwlerdi magnitofon lentasına jazıp alıp, óz ornı menen sabaqta paydalanıw múmkin. Statik ekran qurallarına diafon hám epiproektorlar járdeminde ekranda kórsetiletuǵın diapozitivler, transparantlar, diafilmler hám epiproekciya obyektleri kiredi. Dawıslı-dinamikalıq qurallardı oqıw filmleri, telekórsetiwleri hám videomagnitofon jazıwları kiredi. Bul qurallar oqıwshılardıń esitiw hám kóriw organlarına bir waqıttań ózinde tásir kórsetiw menen basqa texnikalıq qurallar ortasında ayırıqsha orın iyeleydi. Qadaǵalawshi hám baylanıstırıwshi qurallar oqıwshılardıń oqıw materialın qanday ózlestirgenlik dárejesi hám sapasını anıqlaw ushın xızmet etedi.

Úyretiwshi texnikalıq quralları tálim procesin individuallastırıw maqsetlerinde paydalanıladı. Bul texnikalıq qurallardıń didaktikalıq imkaniyatları olardı qoyılǵan oqıtıw baǵdarlamalarınń keyinsheli jetilisiw dárejesine baylanıslı. Mektep reformaları boyınsha mekteplerde tálim procesinde kompyuterler, EEM lar qollanıwda hám bunnı ushın arnawlı mektep hám mektepler aralıq sıyaqlı internetler dúzilmekte.

Geografiya oqıtıwshısı joqarıda keltirilgen texnikalıq qurallarınıń túrlerinen óz ornında paydalansa, geografiya kursların oqıtıwda tómendegi didaktikalıq

wazıypalardı orınlawğa imkaniyat. Texnikalıq qurallar geografiya oqıtıwshısınıñ miynetin jeñillestiredi, tálim tásirin kúsheytedi, barǵan sayın keńeyip hám tereńlesip atırǵan geografiyalıq bilimlerdi oqıwshılardıǵa bir qansha qısqa múddetlerde jetkizgen halda házirgi zaman dárejesinde jetkerip beriwge imkan jaratadı.

Texnikalıq qurallar geografiya sabaqların kórsetpele hám qızıqlı ótiwine járdem beredi. Eger kórsetpele basqa pánler ushın illyustrativ material bolıp xızmet etse, ol geografiya ushın bilim alıwdıń zárúr materialınan biri.

Bul haqqında N.N.Baranskiydiń... predmetlerden hesh biri sonday dárejede kórsetpele hám qızıqlılıqqa mıtaj emes hám sol waqıtta predmetlerdiń hesh biri geografiyaday tálimniń kórgizbeli hám qızıqlı usılların qollanıwǵa bay bolǵan imkaniyatqa iye emes. Basqa predmetlerden hesh biri kórgizbeli hám qızıqlılıqta geografiyaǵa uqsap payda bere almaydı» dep bergen bahası úlken áhmiyetke iye.

«Mıń márte esitkenn bir márte kórgen abzal», — degen edi belgili chex pedagog alımı **Yan Amos Komenskiy**. Bul júda haq gáp. Bayan etilip atırǵan oqıw materialın óz kózi menen kóriw oqıwshılarda úlken qızıǵıwshılıq payda etedi hám aktivlikti arttıradı, sabaqtı mazmunlı qıladı.

Texnikalıq quralları kórsetpelilik járdeminde ótkizilgen hár bir geografiya sabaǵı oqıwshılarda logikalıq pikirlew, predmet hám hádiyselerdi bir-biri menen salıstırıw, olar ortasındaǵı ulıwmalıq hám parıqtı anıqlaw, ótilgen temanı yadta uzaq saqlap qalıw kónlikpelerin payda etedi.

Texnikalıq qurallar ásirese dawıslı-dinamikalıq ekran quralları oqıwshılarda geografiyalıq kózqaras hám túsiniqlerdi tez waqıt ishinde qalıplestiriwge imkan beredi. Bul qurallar geografiyalıq obyektler hám hádiyselerdiń obrazlı táreplerin ashıp berip, olardıń kerekli belgileri hám qásiyetleri oqıwshılardıǵa túsiniqli tárizde kórsetiliwini támiyinleydi hámde tálimniń ilimiy isenimlilik hám túsinerlilik principlerine juwap beredi. Dawıslı-dinamikalıq ekran quralları oqıwshılardıń pán, kórkem-óner, mádeniyat, jámiyet turmısı, túrli tarawlar boyınsha payda bolǵan qızıǵıwlarına tolıq juwap beredi.

Geografiyalıq qabıq hám onıń bólekleri tálim qurallarınıń mazmunı kózqaraslardıń rawajlanıwına jaqsı tásir kórsetedi. Texnikalıq materialları tiykarında oqıtıw oqıwshılarda tábiyatqa sanalı hám intizamlı qatnaslardı kamal taptırıwda, olardı tábiyat baylıqlarınan aqılǵa muwapıq paydalanıw, onı qorǵaw, kóbeyttiriw ruwxında tárbiyalawda áhmiyetli rol oynaydı. Texnikalıq qurallar járdeminde teoriyalıq ámeliyat penen barlaw wazıypası áwmetli ámelge asırıladı. Misalı, oqıwshılar kinofilmde ayqın ómirlik misallar tiykarında ózlestiriletuǵın teoriyalıq bilimler turmısqa qanday engiziliwin kóredi. Bul bolsa olardı oqıwǵa sanalı múnásibette bolıwǵa úndeydi, nátiyjede bilim dárejesi asadı, yaǵnıy oqıwshılardıń sanalı hám aktiv pikirlew qábileti tárbiyalanadı. Texnikalıq quralları sabaqqa tayarlawda «oqıwshı-laborantlar» járdem beredi. Bunda oqıwshılardıǵa texnikalıq quralları menen islew úyretilip barıladı. Olar sabaq aldınan zárúr texnikalıq quralları sabaqqa tayarlaydı, buzılǵan texnikalıq quralları onılaydı hám basqalar. Bul isler oqıtıwshınıń iskerligin anısatlastıradı, oqıwshılarda bolsa óz betinshe ámeliy iskerlikke tayarlaydı.

Geografiya kursların oqıtıwda sabaqtı házirgi kún waqıyaları menen barlap alıp barıw talap etiledi. Telekórsetiwler hám radioesittiriwler arqalı jarıtılıp barılauǵın xojalıqta, turmısta hám xalıqaralıq turmısta júz berip atırǵan kúndelikli ózgerisler tálim procesinde kúndelikli baspa-sóz materialları menen birgelikte paydalanıp barılsa, oqıwshılar sońǵı waqıyalar haqqında isenimli maǵlıwmatqa iye boladı hám zamanagóy turmıstıń súwretin sıızıp turadı. Texnikalıq quralları járdeminde qısqa waqıt ishinde oqıwshılardıń bilim hám tájiriybelerin tekseriw hám bahalaw, bul processtı qızıqlı etiw mümkin. Solay etip, geografiya sabaqlarında texnikalıq qurallardan paydalanıw, tálimniń ónimdarlıǵın asırıwda hám belgili bir mániste tálimdi tezlestirip, oqıw materialın ózlestiriw ushın sarıplangán waqıttı qısqarttıradı hám sabaqta tálimniń basqa metodlarınan paydalanıwǵa, oqıwshılar menen individual islewge qolay shárayat jaratadı.

Texnikalıq qurallardan joqarıda kórsetilgen qolaylıqları menen bir qatarda olardan keń paydalanıwdı shegaralawshı kemshilikleri bar. Misalı, televizor hám

kodoskoplardan tisqari basqa texnikalıq qurallardan paydalanıw ushin bólmenni qarańǵılastırıw talap etiledi. Bul bolsa oqıwshılardıń karta, sabaqlıqlar menen islewleri hám jazıwlarǵa belgili dárejede kesent beredi. Házirge shekem klasslar boyınsha ekran qurallarınan paydalanıw normativleri islep shıǵılmaǵan.

Kópshilik kinofilmler hám diafilmlerdiń mazmunı waqıt ótiwi menen siyasiy hám ekonomikalıq jaqtan eskirip qaladı. Bunday ekran qurallarınan paydalanıwda abaylı bolıw lazım.

Sonı isenim menen aytıw múmkin, texnikalıq qurallarınıń jıldan-jılǵa quramalasıp barıwı joqarıdaǵı kemshiliklerdiń aldın alıwǵa imkan beredi.

Geografiya sabaqlarında texnikalıq qurallardan nátiyjeli paydalanıw ushin tómendegi ulıwma talaplardıń orınlanıwı talap etiledi. Geografiya sabaqların zárúr texnikalıq quralları menen kewildegidey qurallandırıw hám olardan paydalanıw ushin qolay sharayat jaratıw.

Geografiyaǵa tiyisli oqıw kinofilmleri, transparantlar, diapozitivler, diafilmler hám basqa tálim quralların toplaw hám olardı tártipke salıw, olardı saqlaw ilájların kóriw. Texnikalıq quralları menen islew tájiriybesin iyelew, olardan paydalanıw metodikasın puxta úyreniw texnikalıq qawipsizligi qaǵıydalarına tolıq boysınıw.

Sabaq procesinde qollanıw atırǵan texnikalıq qurallar sabaq materiallarına tiyisli hám oqıwshılardıń jas ózgesheliklerine, bilim dárejesine say bolıwı kerek. Geografiyanı oqıtıwda texnikalıq qurallardan bir pütün kórgizbeli hám basqa didaktikalıq qurallar sistemasında kompleks paydalanıw. Sabaqta texnikalıq qurallardan paydalanıw basqa tálim quralları (kesteler, ásbaplar, maketler, kartalar, súwretler hám basqalardıń) qollanıwın sheklemeydi. «Kewilli tamasha» aylanıwına jol qoymawǵa erisiw. Diafilm, diapozitiv hám kinofilmlerdi kórsetiw 20—25 minut, telekórsetiwler bolsa 25—35 minut dawam etiwı múmkin.

2. OQIW TELEKÓRSETIWLERINEN GEOGRAFIYA SABAQLARINDA PAYDALANIW

Joba:

1. Oqıw telekórsetiwleriniń talabalarǵa tásirsheńligi.
2. Statistikalıq proekciya qurallarınan paydalanıw.
3. Telekórsetiwler arqalı talabalardıń geografiya pánine qızıǵıwshılıǵın qalıplestiriw. “Álemge sayahat”, “Haywanat áleminde”, “Tábiyat hám insan”, “Xabar”, “Jańalıqlar” hám basqa da dástúrler.
4. Geografiyalıq telekórsetiwlerdiń tipleri.

Audiovizual oqıtıw quralları

Oqıtıwdıń audiovizual qurallarına oqıw kinosı, teleesittiriwler, diafilmler, dialozitavlar hám transport kiredi.

Geografiya sabaqlarında kinofilmlerden paydalanıw

Kinofilmlerden geografiya sabaqlarında paydalanıw sabaq teması, sabaq túri, basqa da shárayatlarǵa qarap hár túrli bolıwı múmkin.

Sabaq procesinde kinofilmlerden tolıq paydalanıw múmkin, onıń bólimlerinen hám bólim yaki dástúrlerden paydalanıw múmkin. Kinofilmdi kórsetiw sabaqtıń hár túrli basqışlarında ámelge asırıwı múmkin. Ayırım kinofilmlerden tolıq, ayırımlarınan az ǵana bolsa da paydalanıw múmkin.

Kinofilmlerdi sabaq procesinde paydalanıwǵa qarap tómendegi toparlarǵa bólinedi:

- arnawlı oqıw maqsetlerinde shıǵarılǵan filmler;
- ilimiy-ǵalabalıq kinofilmler;
- tábiyat komponentleriniń ayırım bólimlerine baǵıshlangan filmler (tawlar, toǵaylar, dáryalar, kóller, haywanat dúnyası hám t.b.);
- kórkem filmler
- videofilmler.

Arnawlı oqıw kurs, anıq bir temaǵa baǵıshlangan bolıwı lazım. Máselen, tawlar, Saxara shóli, Tundra, toǵaylar hám t.b.

Ilmiy- galabalıq kinofilmler tiykarınan keń xalıqqa arnalıp shıǵarıladı. Sabaq procesinde onıń ayırım bólimlerinen paydalanıw múmkin.

Tábiyat komponentleriniń ayırım bólimlerine baǵışlangan kinofilmlerden de sabaq procesinde paydalanıw múmkin. Máselen, haywanatlardıń ayırım túrlerine, okean biostromına, xalıqqa hám onıń turmıs tárizine baǵışlangan filmler.

Kórkem filmlerdi de ayırım sabaq temasına tiyisli bólimlerden paydalanıw múmkin. Bunday filmler tipine sayaxat filmleri kóbirek kiredi. Onda súwretlengen tábiyat kórinisleri, ósimlik hám haywanat dúnyası sabaq procesinde paydalanılıwı múmkin.

Hár túrli videofilmlerden de temaǵa say orınlardan paydalanıw múmkin.

Joaqarıda ayılǵanınday kinofilmlerden sabaqtıń basında, yaǵnıy ótilgen sabaqlardı tákirarlawda, jańa temanı ótiwde, alınǵan bilimlerdi bekkemlewde paydalanıw múmkin.

Tákirarlaw, sabaq boyınsha tema kinofilm yaqı onıń bir bólimi kórsetiledi hám oqıwshılardan oǵan túsiniq beriw yaqı onı túsindirip beriw talap etiledi.

Jańa temanı úyreniwde temaǵa tiyisli kinofilm toliq kórsetiledi. Bunda filmge oqıtıwshı túsiniq beredi.

Ótilgen temanı bekkemlewde de kinofilmlerden paydalanıw múmkin. Bunda kinofilm kórsetiledi hám onıń mazmunın oqıwshılardan soraladı.

Ayırım hallarda kinofilmler sabaqtıń kirisiw bólimi sıpatında kórsetiledi.

Filmniń sabaq procesindegi ornı sabaqtıń maqseti hám mazmunı ózine tán qásiyetleri menen anıqlanadı. Oqıw filmlerinen bilim alıw derek sıpatında da paydalanıw múmkin. Onnan óz betinshe jumıslardı orınlaw boyınsha oqıw qollanba sıpatında da paydalansa boladı. Máselen, berilgen sorawlarǵa juwap tabıw, kórsetilgen materiallardı bar material menen, sabaqlıq penen, oqıtıwshınıń lekciyası, qatar basqa filmlerdiń mazmunı menen salıstırıw. Filmler oqıtıwshılar bilimin tekseriwde hám úyrenilgen tema mazmunın ózlestiriw dárejesin anıqlawda, ótilgen materiallardı ulıwmalastırıwda yaqı málim temanı ulıwma bólimin ótiwde paydalanıw múmkin. Bunnan tisqari filmler járdeminde klass shárayatında sayaxatlar da shólkemlestiriw múmkin, yaqı bolmasa oqıwshılar tikkeley kóre almaytuǵın

processlerdi kórsetiw múmkin. Máselen «Qara metallurgiya», «Sintetikalıq talalar», «Tropikalıq toǵaylar», «Shóller», «Dalalar».

Sabaq procesinde filmler menen islew metodikası tómendegi bólimlerden ibarat: a) oqıwshılardı belgili bir tema boyınsha kinofilmdi kóriwge tayarlaw; b) oqıwshılardı filmdi kóriw procesindegi jumıslardı shólkemlestiriw; v) kórilgen film mazmunın bekkemlew; g) kinolastırılǵan sabaqtıń nátiyjeliligini tekseriw.

Oqıwshılardı sabaq aldınan anıq filmdi kóriwge tayarlaw film mazmunın aktiv túsiniwge hám onı toliq ózlestiriwge imkan beredi. Filmdi oqıwshılar oqıtıwshı baqlawında kóredi. Eger filmdi kóriw procesinde baqlaw bolmasa oqıwshılar filmge diqqat bermeydi hám basqa nárseler menen shuǵıllana baslaydı yaqı bir-biri menen sóylesip otıradı. Nátiyjede film mazmunı üstirtin ózlestiriledi.

Eger film qızıqlı bolsa oqıwshılar onı qızıǵıp diqqat penen tamasha qıladı. Biraq olardıń iskerligi sonda da baqlaw qılmsa filmniń mazmunın analiz qıla almaydı. Sonıń ushin film baslanıwınan aldın oqıtıwshı filmniń maqsetin, onda neler kórsetilgenin, qanday sorawlarǵa oqıwshılar juwap tabıwın kirisiw sawbetinde túsindiriledi. Bunnan tisqari oqıtıwshı kirisiw sawbetinde filmniń qay jerlerine itibar beriliwin, qay jerlerin óz aldına ajratıp alıp analiz qılıwın túsindiredi. Máselen, Ózbekstan tábiyǵıy geografiyası kursında «Qizilqum» temasın ótiwde tómendegilerge itibar beriliwi kerek:

- tiykarǵı relyef formalarına;
- ósimlik penen qaplanıw dárejesine;
- haywanat dúnyasına.

Filmdi kóriw procesinde oqıwshılar tómendegi sorawlarǵa juwap beriwleri lazım: «Barxan ne?», «Qum tóbeshikleri ne?»: tiykarǵı transport wazıypasın orınlawshı haywandı anıqlań;

Geografiya táliminde oqıw kinofilmlerdi jáne bir tiykarǵı shárayatlardan biri oqıtıwshınıń film kórsetiwinde aktiv qatnasıwı. Eń jaqsı hám qızıqlı film bolǵan jaǵdayda da oqıtıwshı sabaqtı basqarıwı shárt bolıp esaplanadı. Film kórsetiw waqtında oqıtıwshı kórsetilip atırǵan kino úzindilerge túsiniq berip ótiwi kerek. Kerekli orınlarda film kórsetiliwin toqtatıp bilimlerin tereńlestiriwleri múmkin.

Ayırım teoriyalıq nızam қағыдaların кеңірек түсіндіріп беріw, соң фильм көрсетіліwін dawam ettiriw мүмкін.

Filmdі kóriw dawamında oqıtıwshınıń түsinikleri oqıwshılарға kesent bermewi kerek. Sonıń ushın tek kerekli orınlarında түsinik berіw lazım. Eger kinofilmdе metodikalıq qáteler bolsa, oqıtıwshı onı tuwrılap turıwı мүмкін.

Kórsetilgen filmde berilgen bilimlerdiń mazmunın bekkemlew. Bunda filmde keltirilgen dáliller, pikirler, kórinisler, aldın alınған bilimler menen salıstırıladı. Filmde alınған bilimler menen sabaqlıq lekciyası arasıдағы baylanıslar ashıp beriledi. Sabaq juwmaqlanadı hám juwmaqlawshı pikirler ayıladı. Usı jumislardı ámelge asırıw ushın oqıtıwshı oqıwshılar menen sáwbet ótkizedi hám sáwbet dawamında soraw ámelge asırıladı. Filmdі kórip bolғаннан соң sızılmalar, súwretler sızıw, kesteler toltırıw, yaki arnawlı jazba jumısı tayarlaw мүмкін.

Oqıwshılar filmde kórgen nárselerine kitaptan tiykar tabıwları, filmde kórsetilgen geografiyalıq obyektlerdi kartalardan tabıwları yaki filmdegi geografiyalıq obyekt, waqıya hám hádiyselerdi jazıwsız kartalарға түsiriwleri, olar tiykarında geografiyalıq kartalar dúziwleri мүмкін.

Kinolastırılған sabaqtıń nátiyjeliligін anıqlaw. Filmdі kóriw nátiyjesinde alınған jańa bilimler, maǵlıwmatlar sabaqtıń aqırında ámelge asırıladı. Nátiyjede filmniń ayırım jerleri qayta kóriledi hám ózlestirilmegen bilimler jáne bir mártebe qaytadan kórsetiledi hám tákirarlanadı. Eń tiykarǵısı oqıtıwshı түsinigi tiykarǵı orın tutadı. Filmniń eń quramalı jerlerinde oqıtıwshı filmdі toqtatıp tolıq түsinik berіwi lazım. Sonda ǵana sabaqtıń maqseti ámelge asqan dese boladı.

Oqıtıwshınıń kinofilmlerden paydalanıp sabaq ótiw tayarlıǵı. Kinofilmler sabaqqa ózine tán qásiyetlerin beredi, oqıwshılardıń iskerligi kestelestiriledi, bilimlerdi tikkeley kóriw арқalı ózlestiriwge, filmlerde geografiyalıq waqıya hám hádiyselerdiń payda bolıwın baqlawға imkan beredi. Biraq kino filmler geografiya sabaqlarınıń tiykarǵı quramalı bólimlerin ashıp taslay almaydı. Máselen, bilimlerdi tekseriw, úyge wazıypanı түsindiriw hám bekkemlew.

Geografiya oqıtıwshısı kinofilmlerden paydalanıp sabaq ótiwde, tayarlıq kóriwde tómendegilerge itibar beriliwi lazım.

Sabaqtı tálimli hám tárbiyalıq maqsetlerin, sabaqtıń mazmunın islep shıǵıw, sabaqta paydalanılatuǵın ekranlı hám statistikalıq kórgizbeler fondı menen tanıstırıw, sabaq mazmunına say keletuǵın kórgizbeli qurallardı tańlaw.

Tańlap alınған ekran materiallardı sabaq mazmunına sáykesligi anıqlanadı.

Sabaq rejisi islep shıǵıladı hám onda kiris sózi kóзде tutılıwi lazım. Bunnan tisqari filmdі kórsetiw procesinde oqıwshılарға beriletuǵın sorawlar hám olарға beriletuǵın kesteler (filmdі kóriw procesinde) alınatuǵınlıǵın anıqlap alıwı lazım. Filmdі kórsetiw dawamında qısqasha түsinikler berіwi kóзде tutılıwi kerek. Filmniń eń maqul orınlarında film toqtatılıp oqıwshılar sáwbet ótkiziwi kóзде tutılıwi lazım.

Belgili bir waqıtlarda filmdі toqtatıp, түsinik berіw ushın sabaqqa tayarlıq kóriw procesinde, oqıtıwshı plyonkasın toqtatılıw menen belgilep qoyılıwi lazım, eger bir jerin óz aldına kórsetiwi lazım bolsa, usı jerin bahalawı hám aqırǵı plyonkada sıya yaki jip penen belgilep qoyıladı.

Oqıwshılar filmdі kóriw procesinde diktordıń sózin qıyın qabil qıladı, sonıń ushın pazalar oqıtıwshı filmde kórsetilgen geografiyalıq waqıya hám hádiyselerge түsinik berip ótiwi lazım. Eger diktordıń sózleri yaki filmniń muzıkası oqıtıwshıǵa jaqpasa, ol filmniń dawısın óshirip ózi түsindiriwi lazım.

Film kórsetilip atırǵanda basqa oqıw qurallarınan álbette karta bolıwı shárt.

Oqıwshı filmniń hár tárepleme teren biletuǵın sońǵı sabaqlarda filmnen paydalanıw máselesin sheshiw мүмкін. Filmniń mazmunı zamanagóy talap dárejesinde bolıwı lazım. Bunı ásirese xalıq xojalıǵı tarmaqlarınıń kórsetiwin itibarǵa alıw kerek.

Sabaqta filmlerdi kórsetiw nátiyjeliligi onı qollaw túrine baylanıslı. Film sabaqlarında turaqlı hám turaqlı emes qollawı мүмкін. Filmler turaqlı ráwishte kórsetilgende oqıwshılarda kóriw, analiz qılıw, qabil etiw kónlikpeleri qalıplesedi hám sabaqtıń nátiyjeliligi artadı. Turaqlı emes qollaw, yaǵnıy anda-sanda sabaq payıtında film kórsetilse ol nátiyje bermeydi, oqıwshılar oǵan kónige almaydı.

STATISTIKALÍQ PROEKCIYA QURALLARINAN PAYDALANÍW

Statistikalıq proekciya qurallarına diafilmler, diapozitivler, kodoskoplar kiredi. Olardan sabaq procesinde paydalanıw oqıwshılardıń tikkeley bilimlerin qabıllawın kúsheytiredi, kózqaraslarınń qalıplesiwine imkan beredi, geografıyalıq waqıya hám hádiyseler arasındaǵı baylanıs hám nızamlardı tereń túsiniwge imkan beredi.

Mektep geografıyasınıń barlıq temaları (ásirese tábiyǵıy geografıya predmetlerinde diofilm yaki diapozitivlerde) kórsetilgen. Diafilmlerdi joqarı dárejede tómendegilerde kórsetilgen:

- sabaqlıqtıń temalarına say keliwı;
- hújjet (dálil) tiykarında ekenligi (fotosúwretler, sızılmalar hám basqalar);
- kórinistiń anıqlıǵı hám ayqınlıǵı; kórsetilgen geografıyalıq waqıya hám hádiyselerdi kerekli ólshemge úlkeytiw kishireytiriw imkanı barlıǵı;
- kórinisti kórsetiwge qansha waqıt kerek bolsa, sonsha kórsetiliw imkanı barlıǵı;

Geografıya tálimi tarawında islep shıǵarılǵan diafilmler hám diapozitivler kóbinese reńli qılıp shıǵarıladı hám bul oqıwshılardıń bilim iskerligin jedellestiredi.

Diafilmlerden paydalanıp sabaq ótiwde oqıtıwshı tómendegi talaplarǵa juwap beriwi kerek:

- statistikalıq proekciya quralların sabaq rejesine kiritiw;
- sabaqtıń maqsetin islep shıǵıw;
- tema boyınsha kadrlardı tańlaw. Tańlangan kadrlar oqıwshılar tárepinen bilimlerin ózlestiriwine yaki olardı bekkemlewge imkan jaratıwı lazım;

Kadr kórsetilgen bilimler oqıwshılar tárepinen ózlestiriliwı ushın oqıtıwshı kiris sózin ámelge asırıwı kerek. Eger kórsetilgen baǵdarlamalarda beriletuǵın bilimler ápiwayı hám ánsat bolsa, kiris sózi qısqa, quramalı bolatuǵın bolsa, kiris sózi keńirek bolıwı lazım:

- oqıw qurallarınan paydalanıwda gózlengen maqsetke erisiw ushın oqıtıwshı tómendegi jumıslardı ámelge asırıwı kerek; diafilm yaki diapozitivinde kórsetilgen jerlerin tereń úyreniwı; dástúrlerdi sabaq procesinde kórsetilgen rejesin islep shıǵıwı

zárúr; kinodaǵı túsiniksiz hám biytanıw sózlerdi tıńlap alıp olarǵa túsiniw beriwi lazım;

- oqıwshılardıń pikirlew iskerligin aktivlestiriw ushın kórsetilgen kinofilmge tómendegi tapsırmalar dúziledi: sorawlarǵa juwap beriń, sızılmanı dúziń, reje dúziń hám t.b;

- kórsetilgen kinofilmniń mazmunı eń tiykarǵı shoqqılların ashıp beriwi lazım. Ekinshi dárejeli bólimlerge kemirek itibar beriliwi zárúr.

- Kinofilmdegi jazıwlar oqıtıwshınıń sózlerin esitiwge kesent bermewi kerek. Sonıń ushın iláji barınsha olar kórsetilmesten páske túsip qoyılıwı múmkin;

- Klass penen baylanıstı úzbewi ushın kinofilmniń bası hám aqırı kórsetilmeydi.

Geografıya sabaqlarında epidoskop hám kodoskoplardan paydalanıw. Geografıya sabaqların jaqsı ótiw hám nátiyjeli bolıwı ushın oqıtıwshı túrli dereklerden, súwretler, sızılmalar, kartalar, diagrammalar, kesteler hám taǵı basqa kórgizbeli maǵlıwmatlardı kórsetiw ushın jıynaydı. Usı materiallar epidoskop arqalı kórsetiledi. Epidoskoplar hár qanday dereklerden kesip alınǵan materiallardı ekranda kórsetip beretuǵın apparat. Epidoskop járdeminde oqıwshılardı hár túrli tapsırmalardıń orınlanıwın talap qılıwı múmkin (sızılmalar, diagrammalar, jazıwsız kartalar, kesteler, olardı toltırıw hám t.b.)

Epidoskop járdeminde qısqa waqıt ishinde oqıwshılar sabaq ushın shiyki karta, sızılmalar, diagrammalar, súwretler tayarlawları múmkin. Epidoskop járdeminde sabaqtı qızıqlı ótiw múmkin.

Tálim procesinde kodoskoplar da keń qollanıladı. Bunday úlken formatlı plyonkalı diapozitiv lenta – transparalar. Kodoskop arqalı kórsetiledi. Sabaqtı túsindiriw dawamında bunday diapoziciyalardı jazıw, sızıw, hár túrli belgiler qoyıw, jetpey atırǵan belgilerdi sızıp qoyıw múmkin. Sabaqtan soń usı sızılmalardı óshirip taslawı múmkin.

Kodoskoptıń hár túrli jazıwların, sızılmalardı, diagrammalardı kórsetiwde de qollanıw múmkin. Bunda oqıtıwshı sızǵan nárseler ekranda kórsetiledi.

Quramalı sızılmalardı kórsetkende de kodoskop úlken áhmiyetke iye.

Bunnan tısqarı oqıwshılardıń jazba juwapların da kodoskop arqalı kórsetiw múmkin.

Telekórsetiwlerden geografiyalıq sabaqlarda paydalanıw

Házirgi dáwirde kúndelikli turmısta da, oqıwdı da televideniesiz kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Ilgeritten televedeniede hár bir pán boyınsha arnawlı sabaqlar ótkiziletuǵın edi. “Kinosayaxatshılar klubı”, “Haywanat áleminde”, “Ochevidnoe-neveryatno” hám basqa esittiriwler úzliksiz alıp barılatuǵın edi.

XX ásirde ekinshi bóliminen baslap videomagnitofonlardıń keń tarqalıwın mekteplerde de óz kórinisin taptı. Óz aldına sabaqlarǵa, haywanat dúnyasına, ósimliklerge óz aldına hám turmıs tárizine, túrli mámleketler hám territoriyalar tábiyatına baǵıshlangan videokassetalar keń jayılǵan.

Sol múnásibet penen televedeniede paydalanıwdıń mazmunı hám formaları ózgeredi. Telekórsetiwden paydalanıwdı eki baǵdarǵa bóliw múmkin. Kúndelik telekórsetiwlerden paydalanıw, videokassetalardan paydalanıw.

Kúndelikli telesittiriwlerden paydalanıw ushın telebaǵdarlamalardan kerekli sabaq mazmunına say túsinetuǵın esittiriwler tańlap alınadı hám olar video kassetalarǵa jazıp almadı. Usı videokassetarǵa jazıp alınǵan material kerekli temanı ótiwde kórsetiledi.

Tayar videokassetalardan paydalanıw. Geografiya pání temaları boyınsha videokassetalar kartotekasın shólkemlestiriw múmkin. Házirgi dáwirde hár bir geografiya xanasında álbette videomagnitofonlar bolıwı zárúr. Belgili bir temanı úyrengende oǵan say bolǵan videokassetalardı alıp kórsetiliw múmkin.

Televidenieden paydalanıwǵa qoyılatuǵın talaplar tómendegilerden ibarat:

- Kórsetilgen telebaǵdarlama temarǵa say bolıwı shárt;
- videomagnitofon hám televizor bir kún aldın tayarlap qoyıwı lazım;
- kórsetilgen videodástúrler anıq hám tıńıq kóriniwı lazım;
- Videokórsetiw sabaq waqtın tolıq ózlestiriw múmkin emes. Sabaqtıń basında hám aqırında oqıtıwshı túsiniǵı hám túsindiriw ushın da pikir ushın waqt qalıwı lazım;
- video sabaqlardı kóriw oqıwshı baqlawında alıp barılıwı lazım;

Bunnan tısqarı geografiya sabaqlarında radio esittiriwlerden magnitofon jazıwlarınan da paydalanıw múmkin.

Geografiya táliminde xabar texnologiyalarınan paydalanıw

Ulıwma bilim mektepleriniń hám de akademiyalıq licey hám kásip-óner kolledjleri xabarlastırıw zamanagóy tálimniń hámme tarawlarında eń tiykarǵı wazıypalardıń biri bolıp kelmekte. Házirgi bilim alıwdı xabarlastırıw hám xabar qurallarınan paydalanıwdı shólkemlestiriw boyınsha júdá kóp jumıslar ámelge asırılǵan.

Ulıwma tálim mektepleriniń xabarlastırıw quramalı máselelerden bolıp esaplanadı. Sebebi xabar quralların qalıplestiriw hám jańaların islep shıǵıw boyınsha ilimiy-izertlew hám tájiriye sinaw jumısları alıp barıladı. Bunıń nátiyjesinde xabar qurallarınıń jańa modelleri júzege keledi. Sonıń ushın oqıw orınlarında xabarlastırıw ushın barmılla xabar quralların jańalap turıw lazım. Bunıń ushın finanslar zárúr.

Tálim tarawın xabarlastırıw nátiyjesinde qatar atama hám túsinikler júzege keledi. Biraq mekteplerde kompyuterdiń payda bolıwı menen júzege kelgen túsiniq hám atamalar bir tegiste hám mazmunda emes. Bunda sóz “Kompyuterlestiriw” hám “Xabarlastırıw” túsiniqleri haqqında baradı. Bazi bir hallarda eki atamadan onı yamasa bunı isletedi.

“Kompyuterlestiriw” yaki “Xabarlastırıw” degende ulıwma tálim mekteplerinde, akademiyaq licey hám kásip-óner kolledjleriniń kompyuterler menen támiyinlew hám de túrli maǵlıwmatlardı alıw hám ózlestiriw túsiniledi.

XX ásirde 80-jıllarınan baslap hár bir mektepte kompyuter xanaları shólkemlestirile baslandı. Kompyuter xanalarınń 10 nan artıq kompyuterler bolǵan, biraq olardıń sıpatı yaǵnıy kórsetkishleri pás boladı.

Biraq, alıp barılǵan izertlew jumısları sonı kórsetedi ulıwma bilim mektepleriniń kompyuterlestiriw nátiyjesinde tálim-tárbiya procesinde keskin ózgerisler bolmadı. Usı jaǵday tómendegi halatlarda kórsetilgen: a) oqıtıw hám óz betinshe jumıs oqıw iskerligin, texnologiyasın motivaciya ózgermedi; b) oqıtıwshı iskerliginiń motivaciyası ózgermedi; v) oqıw procesinde basqarıw texnologiyası ózgermedi; g) bul jerde gáp XX ásirde 80-jıllardaǵı ulıwma tálim mektepler haqqında ketpekte.

Tereñlestirilgen arnawlı mekteplerde bolsa, tálim procesinde úlken ózgerisler payda bolǵan.

Keyinrek ámeliy pedagogikada kompyuterlerdi qollaw boyınsha ústin baǵdarlar qalıplesedi. Olar tómendegilerde kórsetilgen:

- informatika hám esaplaw texnikası tiykarların úyreniw;
- tálim procesinde xabar texnologiyaların qollaw;
- xabar texnologiyaları járdeminde tálim oraylarında hám regionlı tálim sistemaların basqarıw.

Bul bolsa xabar texnologiyaların qollawdı birinshi dárejeli jumslar qatarına qosıwǵa imkan beredi. Usı tarawda alınǵan nátiyjeli ulıwma tálim mekteplerin kompyuterlestiriwge ketken qárejetlerdi qaplawı múmkin.

Tálim procesiniń nátiyjeliligin asırıwda jańa tálim texnologiyaları úlken áhmiyetke iye. Jańa tálim texnologiyaları tómendegilerge imkan beredi: a) hár bir mektep oqıwshısı da óziniń jeke tálim baǵdarın rawajlandıradı; b) oqıw procesinde ózertiriwge hám onı sistemalı kótermelew tárepine rejelestiriwge imkan beredi; v) oqıwshılardıń biliw iskerligin nátiyjeli shólkemlestiriwge imkan beredi. Bunday jandasıw kompyuterdi biliw qurallarına aylandırıladı. Mekteplerde kompyuterlerde ornı qanday bolıwı kerek degen soraw tálimin kompyuterlestiriwdiń dáslepki basqıshlarında-aq qoyılǵan edi. Biraq kompyuterlerdi úyreniwden onnan paydalanıwǵa ótiw júdá qıyınshılıq penen ámelge asırılmaqta. Kóp hallarda geografiya hám basqa pánlerden islep shıǵılǵan kompyuter texnologiyaları talapsız qalıp ketedi. Buniń tiykarǵı sebepleriniń biri olardı ádettegi sabaqlardı dawamı bolıp qalıwı. Elektron sabaqlıqlarda kóp hallarda sabaqlıqlardıń bir nusqasına (kopiyasına) aylanıp ketpekte. Sonıń ushin olarǵa talap kemirek bolıp qalmaqta. Olardıń nátiyjeliligi tájiriýbeli oqıtıwshı nátiyjeliligi joqarı bolmay atır.

Elektron sabaqlıqlardı yaqı kompyuter texnologiyasınan paydalanıwǵa talaptıń kemeyip barıwınıń tiykarǵı sebepleriniń biri oqıwshılardı zamanagóy tálim talapları hám zamanagóy principler menen shaxsqa baǵdarlanǵan qatnas hám klass sabaq diziminde paydalanıwǵa baǵdarlanǵan dástúrlerin bir-birine sáykes kelmesligi.

Kompyuterlerdi jańa áwladtı jaratıw menen jańa texnologiyalar islep shıǵıladı. sonıń menen birge tálim texnologiyaları da islep shıǵıladı. Kompyuterde lekciya, sızilma, audio hám video maǵlıwmatlardı birlestiriw oqıw maǵlıwmatları sıpatın asırıp jiberedi.

Kompyuterler industriyasın rawajlandırıw pedagogikalıq procesinde revolyuciyalıq ózgerislerdi keltirip shıǵardı. Onıń tiykarında bolsa oqıwshınıń individual iskerligin támiyinleytuǵın texnologiyalarǵa ótiw jatadı. Bunday texnologiyalarǵa ótiw dástúriy quralların jaratıw menen baylanıslı. Kompyuterlestirilgen predmetli kurslarında ádettegidey dástúriy tiykarlamalarınıń ayırım bólimleri saqlanıp qalınadı. Olar bolsa mektep sabaqlıqların túrli dárejelerin túrli dárejelerde qaytaradı. Sonıń ushin usı kurslar tómendegilerge baǵdarlanǵan bolıwı lazım: a) iqsham (kompakt) predmeti bar bolıwı, ol oqıwshılardıń ǵárezsizligin joqarı dárejede támiyinlewi lazım; b) túrli tarawlarda bilimlerde joqarı dárejede integraciya bar bolǵan predmetlerdi úyreniwde, mekteplerde oqıwshılardı azǵana yamasa tolıq kompyuterler menen almasıw; v) klass-sabaq dizimine tiykarlanbaǵan eksperimental bilimlendiriw texnologiyaların jaratıw; g) oqıw procesinde kompyuterlerden paydalanıwdı jańa qatnaslardı islep shıǵıw; d) shaxsǵa qaratılǵan dástúriy tiykarların islep shıǵıw.

Tálim oraylarında kompyuterlerden nátiyjeli paydalanıw qatar shólkemlestiriw pedagogikalıq izleniwlerin sheshiw menen baylanıslı.

Oqıtıwshılardı kompyuterli mekteplerde islewge tayarlaw tiykarǵı másele bolıp esaplanadı. Kompyuter texnologiyaların mekteplerinde dáslepki dáwirlerde kem-kem talap etiliwi joqarı tálimde usı taraw boyınsha jeterli bilim bermesligi. Elektron pochta imkaniyatlarınan paydalanıwdı sabaq hám sabaqtan tisqari waqıtlarda jáhán komunikacion tarmaǵınan paydalanıw arnawlı metodikalıq tayarlıqtı talap qıladı. Mekteplerde zamanagóy xabar texnologiyaları menen támiyinlew de eń mashqalalardan biri esaplanadı. Geografiya pání hám geografiya táliminde informaciyalıq texnologiyalardan keń qollanımaqta.

Geografiya táliminde informaciyalıq texnologiyalardan paydalanıwdı tómendegi shárayatlardı ayıp ótiw lazım:

- geografiya oqituvshisi informatsiyaliq texnologiyalardan paydalanuv konlikpesine iye boluv shart;

- mektepx oqituvshilari kompyuterlerden paydalanuv konlikpesine iye boluv shart;
- mektepte kompyuterler klassi boluv shart.

Geografiya taliminde informatsiyaliq texnologiyalardi qollaw tomondagi tarawlarda alip barilmaqta. Elektron sabaqlaridan paydalanuv; elektron kartalaridan paydalanuv; Internet imkaniyatlaridan paydalanuv; video filmlardan paydalanuv; araliq oqituv texnologiyalaridan paydalanuv.

Hazirgi dawirde juda kop sabaqliqlardin elektron versiyalari jaratilmaqta. Sol munasibet penen oqituvshilar berilgen temani elektron sabaqliqtan tavup oni oqituvshi jardeminde, yaki oz betinshe uyrenuvi mumkin. Sabaqtu oqituvshi basqarip turuvi mumkin. Bunda oqituvshi lekciyani uyreniwde tusinikler berip baradi. Lekciyadagi sizilmalar, suwretler, kartalar, kesteler oz aldina tusindiriledi. Sabaqtin aqirinda oqituvshi kompyuter arqali oqituvshilarga sorawlar beruvi mumkin. Oqituvshilar bolsa kompyuter arqali juwap beredi. Olardin bergen juwaplari oqituvshi tarepinen bahalanadi.

Geografiya taliminde kartalar tiykarqi oqituv qurallariniin biri bolip esaplanadi. Sonin ushin kartalar menen jeke is orinlaniwinda elektron kartalardan paydalanuv mumkin. Elektron kartalar arqali tomondagi jumislardi orinlawi mumkin:

- elektron karta arqali tabiygy geografiyalik ham ekonomikalik geografiya bolistiriw. Maselen, klimat kartalardan paydalanip belgili bir materik yaki territoriya klimati boliniwin duziw yaki bolmasa ekonomikalik geografiyalik kartalardan paydalanip ayırım mámleketler yaki territoriyalarğa ekonomikalik tarip beriw ham t.b.

- internet imkaniyatlaridan paydalanip geografiyanin turli tarawlari boyinsha jana magliwmatlar aliw mumkin. Maselen, kundelik klimat haqqinda, mámleketler haqqinda, aymaq haqqinda, xojaligi ham geosiyasiy sharayat haqqinda ham t.b;

- geografiya taliminde videofilmler juda ulken ahmiyetke iye. Video filmlerden tomondagi tarawlar boyinsha paydalanuv mumkin: a) baslangish tabiygy geografiya kursinda; b) materikler ham okeanlar tabiygy geografiyası kursında;

- v) Orta Aziya ham **Ózbekstanın** tabiygy geografiyasın uyreniwde; g) **Ózbekstan** ekonomikalik ham social geografiyanı uyreniwde; d) jahán ekonomikalik ham social kursın uyreniwde; e) fakultativ tajiriybelerinde; j) geografiyalik dogereklerde ham t.b;

- araliq oqituv geografiyası talimi janadan rawajlanip kelmekte. Araliq oqituv usulınan qanige jetistiriw kurslarında keinen paydalanuv mumkin.

Informatsiyaliq texnologiyalardan paydalanuv geografiya taliminde ulken imkaniyatlarga iye. Geografiya talimin xabarlastiriw uzliksiz (informatsiyaliq texnologiyalar menen) rawajlanlandirip baruvı zarur.

Ózbekstan Respublikası socialliq turmisında tiykarqi ahmiyetli orındı iyelegen, soñgi on jil dawamında harqiyli tarawlarda amelge asirilgan jumislar daslepki natijeni berdi. Tiykarınan, Ózbekstan Respublikasınıń «Bilimlendiriw haqqında» gi Nızamı ham «Kadrlar tayyarlaw milliy dasturi» ne muwapıq, uzliksiz bilimlendiriw sisteması engizildi. Hazirgi waqıtta milliy modeli tiykarında jetik shaxs ham bilimli qanigelerdi tayarlawga bagdarlangan socialliq hareketin aqirgi, sipat basqishi amelge asirilmaqta. Usı basqishta tiykarqi itibar «bilimlendiriw orınlarını materialliq-texnikalıq ham xabar bazasın bekkemlewdi dawam ettiriw, oqituv – tarbiya procesin joqarı sipatlı oqituv adebiyatları ham zamanagoy pedagogikalik texnologiyalar menen tamiyinlew» ge qaratilmaqta.

Geografiya sabaqlarında oqituvshilardi janasha dunyaqarasın, watanga ham tabiyatqa mehir-muriwbet tuyguların qalıplestiriwde, adep-ikramlılıq ham estetikalik tarbiyanı amelge asiriwda talimnin basqa metod ham usulları menen kompleks tarizde talimnin texnikalıq quralları ahmiyetli rol oynaydı. Texnikalıq qurallar oqituvshilardin sabaqqa qiziguvshılıgın ham oni puxta ozlestiriwin tamiyinlewde, oz betinshe islew, pange bolgan ham ziyrekligin arttiriwda, sana-sezim ham doretuvshilik qabiletin jetilistiriwde tuwrıdan-tuwrı ulken jardem beredi.

Haqiqattan da texnikalıq qurallardan oqituvshilardin tuygisına ulken tasir korsetedi, olardin bilim sheberin keneyttiredi, kobirek biliw, tusiniw ushin imkaniyat jaratadı, sabaqlardin tasirsheñligi ham onimdarlıgın asıradı.

Pán hám texnika rawajlanıwı payda etken texnikalıq quralları ómirimizdiń barlıq tarawına úlken jetiskenlik keltirgendeı, pedagogikalıq process hám túpten ózgeriw, jańasha forma hám mazmun alıp keldi. Házirgi waqıtta jaslarǵa tálim-tárbiya beriwdi zamanagóy texnikalıq qurallarsız kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Geografiya táliminiń eń nátiyjeli metodları texnikalıq qurallarınan paydalanıw bolıp esaplanadı.

Quramalasqan apparatlar, kóp muǵdarda oqıw kinofilmleri, diafilm hám diapozitivlerdiń islep shıǵarılıwı, oqıw telekórsetiwleri hám radio esittiriwleriniń shólkemlestiriliwı, úyretiwshı hám kontrollawshı mashinalar mektepte texnikalıq qurallardan keń paydalanıw ushın qolay shárayat jaratpaqta. Bargán sayın geografiya oqıtıwshılarınıń kópshiligi sabaqlarda hám klastan tıs jumıslarda texnikalıq qurallardan keń paydalanbaqta.

Házirgi kúnde tálimniń texnikalıq quralların óz wornında hám durıs paydalana biliw oqıtıwshılar pedagogikalıq sheberliginiń tiykarǵı kórsetkishlerinen birine aylanıp qaldı. Sonıń ushın da ulıwma tálim hám óner mektebin reforma qılıwdıń tiykarǵı jónelislerinde jas áwladtıń bekkem bilim alıwı ushın házirgi zaman texnikalıq qurallarınan únemli paydalanıw kerekligi kórsetilgen.

Respublikamızdaǵı kóplep geografiya oqıtıwshıları tálim-tárbiya jumısların jańa kóriniste shólkemlestirip, sabaqlarda texnikalıq qurallarınan maqsetke muwapıq paydalanıp, jaqsı nátiyjelerge erisip atır, olardıń nátiyjeli jumısı basqalarǵa úlgi bolmaqta.

Geografiya sabaqlarında házirgi zaman texnikalıq qurallarınan paydalanıw tarawında islenip atırǵan jumıslar kóp. Sonı ashıq aytıp ótiw kerek, texnikalıq qurallarınan maqsetke muwapıq únemli paydalanıw respublikamızdıń barlıq mekteplerinde jaqsı jolǵa qoyılmaǵan.

Texnikalıq qurallardan tómendegishe ǵa boladı:

- qızıqlılıǵı, oqıwshılar texnikalıq qurallarına qızıqsa, ekinshi tárepten onı isletiwge hám onda kórsetilgen maǵlıwatlarǵa kewil awdarsa;

- waqıyaların tez rawajlanıwı hám anıq baqlawları oqıw materialların tez ózlestiriwge járdem beredi. Máselen, tábiyǵıy geografiyalıq processlerdiń payda bolıwı, tegislik hám taw relyefiniń túrleri, olardıń ózine tán ózgeshelikleri tropikalıq toǵaylardıń sharayatı islep shıǵarıw procesi hám t.b.

- texnikalıq qurallar arqalı quramalı oqıw materialın ańsat túsindiriw múmkin. Máselen, hawa massalarınıń júzege keliwı, imkanı hám anticiklonların qalıplestiriw, tornado, cunami hám basqa tábiyǵıy geografiyalıq processlerdiń payda bolıwı, olardıń aqıbetleri;

- oqıwshılar qabıl etiwı quramalı bolǵan geografiyalıq ob'ektlerin texnikalıq qurallar arqalı ańsatǵana orınlaw múmkin. Máselen, temir jol paromı, teńizdegi neft qazıp alatuǵın qurılmalar hám t.b.

Oqıtıwdıń texnikalıq qurallarınan qollanıwda tómendegi nızamlarǵa ámel qılınıwı lazım:

- texnikalıq qurallardan kórsetiletuǵın geografiyalıq waqıya hám hádiyseler sabaq temasına say bolıwı kerek;

- texnikalıq qurallarınıń qollanıw aldınnan onıń islew principi, usı sabaqta ne kórsetiliwı haqqında oqıtıwshı xabar beriwi kerek;

- oqıtıwdıń texnikalıq quralları aldınnan jumısqa tayarlap qoyılıwı kerek. Onı sabaq procesinde sazlaw oqıw saatınıń biraz bólimin alıp qoyılıwı múmkin;

- texnikalıq qurallar arqalı belgili bir temanı úyreniwde onı óz aldına bólimlerge bóliw kerek;

Hár bir bólimde kózde tutilǵan material tawsılǵannan soń oqıtıwshı túsiniw beriwi, kórsetilgen geografiyalıq waqıya hám hádiyselerdi oqıwshılardı qanday qabıl etilgenin tekserip kóriw kerek. Kózde tutilǵan materiallar kórsetilip bolǵannan keyin oqıtıwshı sabaǵın juwmaqlawı, kórsetilgen material anıq kóriniwı lazım.

Geografiya sabaqlarında paydalanılatuǵın oqıtıwdı, texnikalıq qurallardı tómendegi **toparlarǵa** bóliwimiz múmkin:

- oqıtıwdıń audiovizual quralları;

- oqıtıwdıń videotexnika qurallarınan paydalanıw;

- oqıtıwda xabar qurallarınan paydalanıw.

Oqıtıwdıń audiovizual qurallarına: oqıw kinosı, teleesittiriwler, diafilmler, diapozitivler kiredi.

Video texnikalıq qurallarına: hár túrli videomagnifonlar kiredi. Oqıtıwdıń xabar qurallarına kompyuterler, internet imkaniyatları, aralıq oqıtıw quralları kiredi.

Oqıtıwshı oqıw jılınıń basında texnikalıq qurallardan paydalanıw rejesin dúziwi kerek yaki kalendar rejede texnikalıq qurallardan paydalanıw bólimi bolıwı kerek.

3. GEOGRAFIYA SABAQLARINDA AUDIO HÁM VIDEOMAGNITAFONLARDAN PAYDALANIW

Joba:

1. Sabaqta magnitli lentalaran paydalanıw. Dawıs jazıw. Gúrriń. Dialog. Xabar. Jańalıqlar.
2. Tábiyat hádiyseleri dawısların talabalarǵa jetkeriw arqalı dúnyaqarasın bayıtıw.
3. Geografiya sabaqlarında videomagnitofonnan paydalanıw. Videomagnitofon lentaları. Videomagnitofon lentalarına film jazıw.
4. Videofilmler. Videofilmlerdiń jańa temanı kórgizbeli etip ótiwde hám jańa materialdı bekkemlewdegi ornı.

İlim hám texnikanıń rawajlanıp atırǵan bir waqtında kún sayın quramalasıp baratırǵan quramalı texnika hám de aldınǵı texnologiyanıń úyretiliwi islep shıǵarıw tálim oqıtıwshısı hám masterlerinen bul máselelerdi tereńirek biliwdi, sabaqlarǵa jaqsı tayarlanıwdı, oqıtıwdıń nátiyjeli forma hám metodlarınan paydalanıwdı, sabaqlarda sxemalar, plakatlar, mashina detalları kórgizbeleri, mexanizmlerdiń isleytuǵın maket hám modelleri sıyaqlı hár-túrli kórgizbeli qollanbalardan paydalana biliwdi talap etedi. Bul qollanbalar járdeminde mexanikanıń tiykarǵı nızamların, ayırım bólek hám mexanizmlerdiń óz-ara islew principlerin, olardıń islewı hám bir qalıpte turıwın túsindiriw múmkin, biraq

mexanika, elektrotexnika, sanaat elektronikası tarmaqlarınıń fizikalıq ahmiyetin ashıw hám bul nızamlardıń mexanizmler, ásbaplar, elektr ustanovkalardıń islewı menen óz-ara qatnasın baqlawda geyde bulardı anıq kórsetiwdiń iláji bolmaǵaninan oqıtıwshı biraz qıynaladı.

Kóbinese, bir processti ápiwayı kóz benen kórip bolmaydı, kóp ǵana hádiyselerdi bolsa tikkeley baqlaw múmkin emes.

Usı sebepli, oqıw kinosı anıqlıqtıń yeń nátiyjeli qurallarınan biri sıpatında ásirese áhmiyetli bolıp qaladı. Oqıw kinosı-oqıtılıp atırǵan materialdı janlandırıwshı, shınıǵıwlarda oqıwshılardıń aktivligin asırıwshı, olardıń kóz-qarasın hám obrazlı pikirlew qábiletin rawajlandırıwshı biybaha qural esaplanadı. Islep shıǵarıwshı tálim oqıtıwshısı yaki masteri geyde ekranda kórsetiw múmkin bolǵan nárseni sóz benen túsindire almaydı.

Oqıwshılar magnetizmge tiyisli máseleler, elektr mashınalar hám yarım ótkizgishli qurılmalardıń islew principlerin túsiniwge qıynaladı. Jaqsı qurallanǵan elektrotexnika laboratoriyasında oqıwshılardı kóp nárselerdi kórsetiw hám túsindiriw múmkin, álbette. Biraq bul jerde de, máselen, asinxron dvigatelde aylanıwshı magnit maydanınıń payda bolıwı hám háreketin islep atırǵan generatordı úyreniwdiń fizikalıq processlerin hám de elektrotexnika tarawındaǵı basqa hádiyselerdi anıq kórsetiw múmkin emes.

Biraq oqıw kinofilminiń abzallıǵı háreketi qayta kórsetiwden ǵana ibarat dep biliw kerek emes. Házirgi zaman kinoǵa alıw texnikası zárúr detalların ajratıp (bórttirip) kórsetiw, olardı óz ara biriktiriw, quramalı hádiyse yaki processler arasındǵı kóz benen kórinetuǵın uqsaslıqlardı ekranda kórsetiw, oqıwshılardı ilimiy izleniwler jolına salıw, pán, texnika, tábiyat, turmıs hádiyselerin tekseriw hám analiz etiw imkanın beredi. Hádiyselerdi analiz etiw oqıwshılardı passiv qaldırmaydı, olardı qızıqtıradı, tekseriw procesine tartadı. «Qatnasıw paydası» filmin kórgen tamashagóy ekranda bolıp atırǵan hádiyseler waqıyalar tájiriybelerde tikkeley qatnasıp atırǵanday boladı. Oqıwshılardıń biliw qábiletlerin bunday aktivlestiriw bilimlerde tereń hám bekkem ózlestiriw girewi. Ekranda kórsetilip atırǵan processti baqlap, oqıwshı teoriyanı jaqsı ózlestiriwi,

baqlawlar alıp barıwı, menen juwmaqlastırıladı. Kórsetilip atırğan hádiyseniń áhmiyetin metodikalıq jaqtan izbe-iz ashıp beretuǵın, tuwrı dúzilgen oqıw kinofilmi oqıtıwshılardıǵa proceslerdi júzeki túsindirmey, olardıń áhmiyetin hám nızamshılıǵın basqa hádiyseler menen qatnasların anıq ashıp beredi.

Kinomotograf járdeminde eń quramalasqan optika menen qurallanǵan kisi kózinen jasırınǵan hádiyse hám proceslerdiń sırların ashıw múmkin.

Oqıtıwda anıqlıq qansha jarqın bolsa oqıwshılar sonshelli aktiv pikir júritedi. Kino oqıwshılardı óz betinshe pikirlewge kórgenleri tiykarında óz juwmaqların shıǵarıwǵa qaratadı.

Oqıw kinofilmlerin kórsetiw pedagogikalıq processtıń ajıralmas bólimin qurawı kerek. Kinofilmlerden paydalanıwdan maqset, sabaqlarda ótiletuǵın materiallardı janlı, jarqın etiw. Oqıtıwshınıń túsindiriw ushın zárúr bolǵan waqıttı qısqartıw, júdá qıyın kinosız kórip bolmaytuǵın nárselerdi kórsetiwden ibarat.

Oqıw filmlerin tańlaw hám olardı oqıw jılı dawamında predmetler boyınsha kórsetiwdiń perspektiv planın dúziw, kinodan paydalanıp jetiskenlikli túrde sabaq tayarlaw hám ótiwdiń tiykarǵı shártlerinen biri.

Keleshek rejeni jaqsılap oylap hám oqıw filmleri fondın esapqa alıp dúzilgen bolıwı kerek. Plan dúziwge oqıtıwshı, islep shıǵarıw tálimi masterlerine ilimiy-ǵalabalıq oqıw-texnika filmleriniń annotaciyalı katalogları hám de filmlerge tiyisli montaj listler úlken járdem beredi.

Annotaciyalı katalogta shıǵarılǵan ilimiy-ǵalabalıq hám oqıw-texnikalıq filmleri dúzimi hám de olardıǵa berilgen annotaciyalardı esapqa almaǵanda, oqıw programmalarına tiyisli filmler tańlaw ushın usınıs berilgen. Montaj listleri oqıw filmleriniń bekkemlirek xarakteristikaǵa iye olardı qurıw hár qaysı kadrǵa tiyisli diktör tekstke planlardıń metrajı kórsetilgen.

Oqıw jılı dawamında kino sabaqları ótkiziwdiń perspektiv planında oqıw programmasınıń filmler kórsetiw menen úyreniletuǵın temalardıń tártibi, atalınatuǵın temalarınıń tártibi hám atı; filmniń atı; sabaqta paydalanıw ushın tańlap alınǵan film bólimleriniń sanı kórsetiliwi kerek. Bunday plan oqıtıwshınıń

kalendar-sabaq planına hám islep shıǵıw tálimi masteriniń planına qosımsha etilgen bolıwı kerek.

Texnikalıq qurallardan paydalanıp sabaq ótiwdiń keleshek rejesin dúziw oqıtıwshı hám masterdi oqıw jılına tayarlaw elementlerinen biri bolıwı kerek. Dásturdiń teması yaqı bólimin úyrenilip atırǵan tema shegarasınan shıqpawı yaqı derlik shıqpawına qaratıw kerek. Oqıtıwshı hám master tárepinen bayan etilip atırǵan materialdıń mazmunı, tártibi kórsetilip atırǵan súwret hám diktör teksti menen say keliwi júdá úlken áhmiyetke iye. Zárúr talapqa erisiw ushın planlastırılǵan sabaqtan 2-3 kún aldın filmdi diqqat penen kórip hám onıń montaj listin bekkem úyrenip shıǵıw kerek.

Film menen tanısqannan soń (film temanıń kólemi hám qıyınlıǵına qarap aldınnan bir neshe márte qurılıwı múmkin) – sabaq ótkiziw planın dúziw múmkin.

Tógende oqıw kinosınan paydalanıp sabaq dúziwdiń úlgili sxemasın kórsetemiz:

Sabaqtıń	kirisiw	bólimi:	oqıtıwshı	tema	atın	aytadı,
shınıǵıw	formulirovkası	hám	maqsetin	túsindiredi.		
Oqıwshılar	nelerdi	bilip	alıwları	kerekligi,	sabaqtıń	
qanday	ótiwin	aldınnan	tanıstıradı.	Oqıwshılar	menen	qısqasha
shınıǵıwlarında	kútilgen	sabaq	temasını	barlaydı.		

Jańa materialdıń bayanı. Sonıń menen bir waqıtta oqıtıwshı filmniń birinshi fragmentinde neler kórsetiliwin túsindiredi. Birinshi fragmentti kórsetiw. Kórgizbeli qurallardan (isleytuǵın maket, model, mexanizm, ayırım detallar, sxema, plakatlardan) paydalanıp jańa material bayan etiwdi dawam ettiriw. Ekinshi fragmentti kórsetiw. Oqıtıwshı ekranda kórsetiliwin hám nelerge itibar beriw zárúrligin aldınnan túsindiredi. Film kórsetilip atırǵan fragmentke qaraǵanda jańa material bayanınıń dawamı, ulıwmalastırıwshı sáwbet, oqıwshılar sorawlarına juwaplar, sabaqtan juwmaqlar.

Oqıtıwshı sabaqqa tayarlanıwınıń juwmaqlawshı basqıshı auditoriyanı hám kinoproekcion apparaturalardı qurıp shıǵıwdan proektordı tekseriwden,

ekrannın jarıtılğanın hám dawıs esittiriwdi tiklegen, tiyisli fragmentke qaratılğan lentanı ornatiwdan ibarat. Bulardı sabaq baslanıwdan 15-20 minut ilgeri orınlaw kerek.

Solay etip, oqıtıwshınıń sabaq ótkeriwge tayarlıq kóriwi usı basqışlardan ibarat bolıwı kerek:

1. Filmdı kórip shıǵıw hám kerekli fragmentlerdi tańlaw (zarúr jaǵdaylarda film kórilgennen keyin qısqasha plan-konspekt dúziw).
2. Sabaqta kinofilm menen birgelikte paydalanılatuǵın kórgizbeli qollanbalar tańlaw.
3. Kinodan paydalanıp ótiletuǵın sabaq planın dúziw.
4. Apparaturalar hám auditoriyanı sabaqqa tayarlaw.
5. Videomagnitofon jazıwları oqıw televideniesi jawıq sistemasınıń áhmiyetli quram bólimi.

Keyingi jıllarda olardan geografiya sabaqlarında paydalanıw artıp barmaqta. Oqıw televideniesiniń jawıq sisteması videomagnitofon, televizion kamera hám televizordan ibarat.

Bul sistema tómendegi imkanıyatlarga iye:

- televizor arqalı kórsetilip atırǵan kórsetiwlerdi videomagnitofon lentasına jazıp alıw hám qayta kórsetiw;
- oqıw kinofilmlerin videomagnitofon lentasına jazıp alıw hám qayta kórsetiw;
- diapozitiv, transparantlar, diafilmlerdi jazıp alıw, olardı dawıslı etiw hám kórsetiw;
- televizion kamera járdeminde zárúr obyektlerdiń súwreti hám oǵan say dawıslı magnit lentasına jazıp alıp kórsetiw;
- telekamera járdeminde epiproekciya obyektlerin televizorda kórsetiw;
- video jazıwları qarańǵılastırılmaǵan xanada kórsetiw, zárúr waqıtta onı toqtatıw hám lentadaǵı dawıs hám súwretin óshiriw hám basqalar.

Joqandaǵılardan kórinip turǵanday videomagnitofon sisteması barlıq texnikalıq qurallarnıń jumısın orınlay alatuǵın ózine tán oqıw quralı eken.

Geografiya sabaqlarında videomagnitofonnan tómendegi baǵdarlarda paydalanıw múmkin.

Geografiyaǵa tiyisli telesabaqlar, telekórsetiwler magnit lentasına jazıp alınadı hám olardan jańa sabaq materialın úyreniwde, onı kórgizbe retinde paydalanıladı.

Pán oqıtıwshısı kinofilm, diafilm, diapozitiv, transparantlar, kartalar, kesteler, súwretler hám basqalardan paydalanıp, ózine tán oqıw videofilmin jaratıwı múmkin. Lekin bul jazıwlarıń (filmler) sıpatı hám ólshemi haqıyqıyına anıq uqsaǵan bolmaydı. Súwret kishireydi hám de onıń jarqınlıǵı hám reńi ózgeredi. Bunda úlken ekran ushın maslastırılǵan kadrlardan alınatuǵın oqıw effekti páseyedi.

Oqıw jılıń basında mektep metod birlespesi oqıtıwshılarga videofilm jaratılatuǵın sabaqlardıń temaların tańlawdı tapsıradı. 2—3 hápteden keyin metod birlespeniń jıynalıısında, soń mektep metodikalıq keńesinde tańlangan temalar tastıyqlanadı. Oqıtıwshı videofilm scenariyin jazadı hám mektep texnika orayında zárúr materiallardı tańlawǵa talapnama beredi. Oqıw esittiriwleri redakciyası senariyin kórip shıǵadı hám tastıyqlaydı. Tayın bolǵan videofilmlen sabaqta paydalanıladı.

Videomagnitofon hám telekamera járdeminde úlkeдегі túrli qızıqlı tábiyǵıy hám ekonomikalıq obyektlerin, hádiyselerdi súwretlewshi videofilmdı jaratıw múmkin. Bunday materiallar geografiya pánin oqıtıwda úlketanıw principin ámelge asırıwda zárúr rol oynaydı. Mektepte ótkeriletuǵın geografiyalıq kesheler, ekologiyalıq oynılar, «Güller bayramı» hám ekskurciya obektleri hám basqalardı magnit lentasına jazıp alıw múmkin. Bul jazıwlarda geografiyadan, klastan tis jumislarda qızıqlı hám mazmunlı etip ótkiziwde paydalanıladı.

Telekamera járdeminde túrli epiproekciya materialları (sabaqlıqtaǵı súwretler, kartalar, sxemalar, tablicalar, ápiwayı qaǵazǵa shıǵartılǵan oqıw materialları hám de túrli ótkritkalar) dı televizorda kórsetiledi. Bunda telekamera bir waqıtın ózinde epidiaskop hám kodoskoplardıń wazıypaların orınlaydı.

bilimin tekseriwde hám úyrenilgen temaniń ózlestiriw dárejesin anıqlawda, ótilgen materiallardı ulıwmalastırıwda yaki belgili temanı ótiwde paydalanıw múmkin. Bunnan basqa filmler járdeminde klass sharayatında sayaxatlar da shólkemlestiriw múmkin, yaki bolmasa oqıwshılar tikkeley kóre almaytuǵın processlerdi kórsetiw múmkin. Máselen, “Qara metallurgiya”, “Sintetikalıq talalar”, “Tropikalıq toǵaylar”, “Shóller”, “Dalalar”.

Sabaq procesinde filmler menen islew metodikası tómendegi bólimlerden ibarat:

- a) oqıwshılardı belgili bir tema boyınsha kinofilmdı kóriwge tayarlaw;
- b) oqıwshılardı filmdı kóriw procesindegi jumısların shólkemlestiriw;
- v) kórilgen film mazmunın bekkemlew;
- g) kinolastırılǵan sabaqtıń nátiyjeliligin tekseriw.

Oqıwshılardı sabaq aldınan anıq filmdı kóriwge tayarlaw film mazmunınıń aktiv túsiniwge hám onı tolıq ózlestiriwge imkan beredi. Filmdı oqıwshılar oqıtıwshı baqlawında kórinedi. Eger filmdı kóriw procesinde baqlaw bolmasa oqıwshılar filmge dıqqat awdarmaydı hám basqa nárseler menen shuǵıllana baslaydı bir-biri menen sóylesip otıradı. Nátiyjede film mazmunın júzeki ózlestiredi.

Eger film qızıqlı bolsa oqıwshılar onı qızıǵıp dıqqat penen tamasha qıladı. Biraq olardıń dóretiwshilik qáileti sonda da baqlansa filmniń mazmunı analiz etilmeydi. Sonıń ushın film baslanıwdan aldın oqıtıwshı film maqsetin, onda neler súwretlengenin, qanday sorawlarǵa oqıwshılar juwap tabıwın túsindiriw sawbetinde túsindiredi. Bunnan basqa oqıtıwshı kirisiw sawbetinde filmniń qay jerlerine itibar beriwdi, qay jerleri óz aldına ajratıp analiz etiwın túsindiredi. Máselen, Ózbekistan tábiyǵıy geografiya kursında “Qızılqum” temasın ótiwde tómendegilerge itibar beriw kerek;

- tiykarǵı relyef formalarına;
- ósimlik penen qaplanıw dárejesine;
- haywanat dúnyasına.

Filmdı kóriw procesinde tómendegi sorawlarǵa juwap beriwi kerek: “Barxan ne?”, “Qum tóreshikleri” ne?; tiykarǵı transport wazıypasın orınlawshı haywandı anıqlań?;

Geografiya táliminde oqıw kinofilmlerdi jáne bir tiykarǵı sharayatlardan biri oqıtıwshınıń film aktiv qatnasıwında. Eń jaqsı hám qızıqlı film bolǵan táǵdirde oqıtıwshı sabaqtı basqarıwı shárt esaplanadı. Film tamashası waqtında oqıtıwshı kórsetilip atırǵan kinoúzindilerge túsiniq berip barıw kerek. Kerekli orınlarda filmdı toqtatıp bilimlerin tereńlestiriw múmkin. Ayırım teoriyalıq nızam qaǵıydaların keńirek túsindirip beriw, keyin filmdı kórsetiwge dawam ettiriw múmkin.

Filmdı kóriw dawamında oqıtıwshınıń mısalları oqıwshılarǵa kesent bermewi kerek. Sonıń ushın tek kerekli orınlardaǵana mısallar keltiriw kerek. Eger kinofilmda metodikalıq qátelikler bolsa oqıtıwshı onı tuwrılap ketiwi lazım. Belgili bir waqıya hádiyselerdiń áhmiyetin oqıwshılar jaqsıraq túsiniq alıwları ushın filmdı kórsetiwdi biraz toqtatıp turıwı múmkin.

Kórsetilgen filmde berilgen bilimlerdiń mazmunın bekkemlew. Bunda filmde keltirilgen dáliller, pikirler, túsiniqler aldınǵı alınǵan bilimler menen salıstırıladı. Filmde alınǵan bilimleri menen sabaqlıq lekciyasınıń arasındaǵı baylanıslar ashıp beriledi. Sabaq juwmaqılanadı hám juwmaq shıǵarıladı. Bul temalardı ámelge asırıw ushın oqıtıwshı oqıwshılar menen sawbet ótkeredi hám sawbet dawamında frontal soraw ámelge asırıladı. Filmdı kórip bolǵannan soń shıyki sıızılmalar, súwretler sıızıwı, kesteler toltırıwı, filmge annotaciya tayarlawı, filmge sın jazıwı, yaki arnawlı jumıs tayarlatıwları múmkin.

Oqıwshılar filmde kórgen nárselerine kitaptan tiykar tabıwları, filmde kórsetilgen geografiyalıq obyektlerdiń kartalardan tabıwları yaki filmdegi geografiyalıq obyekt, waqıya hám qubılıslardıń kartaǵa túsiriwleri, olar tiykarında geografiyalıq dúziwler múmkin.

Kinolastırılǵan sabaqtıń nátiyjeliligin anıqlań. Alınǵan jańa bilimler, maǵlıwmatlar sabaqtıń aqırında ámelge asırıladı. Nátiyjede filmniń ayırım jerleri qayta kórsetiledi hám ózlestirmegen bilimler jáne bir ret qayta kórsetiledi. Eń

tiykarǵısı oqıtıwshı túsiniǵı. Filmniń eń quramalı jerlerinde oqıtıwshı kórsetiwın toqtatıp tolıq túsiniq beriwı kerek. Sonda ǵana sabaqtıń maqseti ámelge asqan boladı.

Oqıtıwshınıń kino filmlerden paydalanıp sabaq ótiwge tayarlıǵı. Kinofilmler sabaqqa ózine tán ózgesheliklerin beredi, oqıwshılardı biliw iskerligin jedellestiredi, bilimlerdi tikkeley kóriw arqalı ózlestiriwge, filmde waqıya hám hádiyselerdiń payda bolıwın baqlawǵa imkan beredi. Biraq kino filmler geografiya sabaqlarınıń tiykarǵı quramalı bólimlerin ashıp taslay almadı. Máselen, bilimlerdi tekseriw, úyge tapsırmanı túsindiriw hám bekkemlew.

Geografiya oqıtıwshı kinofilmlerden paydalanıp sabaq ótiwge tayarlıq kórip atırǵanda tómendegilerge itibar beriwı kerek.

Sabaqtı bilim beriwshilik hám tárbiyalıq maqsetlerin islep shıǵıw, sabaqtıń mazmunın islep shıǵıw, sabaqta paydalanılatuǵın ekranlı hám statistikalıq kórgizbeler fondı menen tanıstırıw, sabaq mazmunına say keletuǵın kórgizbeli qurallardı tańlaw. Tańlap alınǵan ekran materiallardı sabaq mazmunına say ekenligi anıqlanadı.

Sabaq rejesi islep shıǵıladı hám onda kirisiw sózi kózde tutilmawı kerek. Bunnan tisqari filmdi kórsetiw procesinde oqıwshılardı beriletuǵın sorawlar hám olardı beriletuǵın kesteler (filmdi kóriw procesinde) alınatuǵının anıqlap alıwı kerek. Filmdi kórsetiw dawamında qısqa-qısqa túsiniqler kózde tutilıwı lazım. Filmdi eń maqul jerlerinde toqtatılıp oqıwshılar sáwbet ótkeriwi kózde tutilıwı lazım.

Belgili bir waqıtlarda filmdi toqtatıp túsiniq beriw ushın sabaqqa tayarlıq procesinde oqıtıwshı plyonkasın toqtatılauǵın jerlerin belgilep qoyıwı kerek. eger bir kórsetiwdi óz aldına kórsetiw lazım bolsa bul kórsetiwdi bahalawı hám aqırǵı plyonkada sıya yaki jip penen belgilep qoyıladı.

Sabaqta filmlerdi kórsetiw nátiyjeliligini onı qollanıw túrine baylanıshı. Film sabaqlarda turaqlı hám turaqsız qollanıwı múmkin. Filmler turaqlı kórsetilgende oqıwshılarda onı kóriw, analizlew, qabıl etiw kónlikpeleri

qalıplesedi. Sabaq nátiyjeliligi artadı. Turaqsız, yaǵnıy anda-sanda sabaq payıtında film kórsetilse ol nátiyje bermeydi, oqıwshılar oǵan kónlikpe almaydı.

Geografiya tálim tarawında islep shıǵarılǵan diafilmler hám diapozitivler kóbinshe reńli etip shıǵarıladı, bul bolsa oqıwshılardı bilim iskerligin jedellestiredi.

Diafilmlerden paydalanıp sabaq ótiwde oqıtıwshı tómendegi talaplarǵa juwap beriwı:

- statistikalıq proekciya quralların sabaq rejesine kiritiw;
- sabaqtıń maqsetin islep shıǵıw;
- tema boyınsha kadrlardı tańlaw. Tańlanǵan kadrlar (kórsetiwler) oqıwshılar tárepinen bilimlerin ózlestiriwine yaki olardı bekkemlewge imkan jaratıw kerek;
- kadr (kórsetiw) kórsetilip atırǵan bilimler oqıwshılar tárepinen ózlestiriwi ushın oqıtıwshı kirisiw sózin ámelge asırıwı lazım. Eger kórsetilip atırǵan kórsetiwde beriletuǵın bilimler ápiwayı hám ańsat bolsa kirisiw sózi, quramalı bolmaytuǵın bolsa kirisiw sózi keńirek bolıwı kerek;
- oqıw quralınan paydalanıwdan kózlengen maqsetke erisiw ushın oqıtıwshı tómendegi jumıslardı ámelge asırıwı kerek; diafilm yaki diapozitiv kórsetiletuǵın kórsetiwlerdi tereń úyreniwı kerek; kórsetiwlerdi sabaq procesinde kórsetiw rejesin islep shıǵıwı kerek; hár bir kórsetiletuǵın kadrlar ushın kórsetiwler hám sorawlar sistemasın islep shıǵıw, kórsetiwdegi túsiniqsiz hám biytanıw sózlerdi tıńlap alıw, olardı túsiniq beriwı;
- Oqıwshılardıń pikirlew qáiletin aktivlestiriw ushın kórsetiletuǵın kórsetiwge tómendegishe tapsırmalar dúziledi: sorawlarǵa juwap berin; sızılmanı dúzin; reje dúzin h.t.b.;
- kórsetilgen kadr mazmunı eń tiykarǵı qásiyetlerin ashıp beriwı, ekinshi dárejeli bólimlerge kemirek itibar beriliwı kerek.

- kadr astındaǵı jazıwlar oqıtıwshınıń sózlerin esitiwge kesent bermewi kerek. Sonıń ushın barınsha olar kórsetilmesten páske túsip qoyılıwı múmkin:

- klass penen baylanıstı úzbew ushın kadrdıń bası hám aqırı kórsetilmeydi.

Ulıwma bilim beretuǵın orta mekteplerde shólkemlestirilgen pán kabinetleri, oqıw hám jumıs xanaları belgili dárejede kórgizbeli hám texnikalıq qurallar menen támiyinlengen. Pán kabinetlerinde kórgizbeli hám texnikalıq qurallardan paydalanıp sabaq ótiw oqıwshılardıǵa úlken qolaylıqlar jarattı, oqıtıwdıń sıpatın asırıwǵa imkaniyat tuwıldı.

Oqıtıw quralları sabaqtıń teması, maqseti, wazıypaları mazmunı basqırshlarına qarap aldınnan tayarlanıp qoyıladı hám kerek ornında, kerek waqtında, óz ornında paydalanadı. Sondaǵana olardan paydalanıw jaqsı nátiyje beredi. Texnikalıq qurallardan hádden tis qollanıw oqıwshılardıń dıqqatın bóliwine, sabaq sıpatınıń páseyiwine, nátiyjenıń kemeyiwine sebepshi boladı.

Sonıń ushın oqıtıwshı oqıtıw quralların tańlawda jáne paydalanǵanda oqıtıw procesin shólkemlestiriw túrlerin, dástúriy hám dástúriy emes sabaqlıqlardıń ózgesheliklerin, qollanılatuǵın pedagogikalıq texnologiyalar menen oqıtıw metodların esapqa alıw kerek. Oqıtıwdıń texnikalıq quralları oqıtıwshı járdeminde qoyılǵan maqsetke erisiwge, ótilip atırǵan sabaqlardıń nátiyjeliligini arttırıwǵa keskin asırıwǵa, ótkizilip atırǵan sabaqlardıń nátiyjeligin keskin asırıwǵa imkan beredi.

Texnikalıq qurallardı qollanıwda tómendegilerdi usınıs etemiz:

- qızıqlılıǵı, oqıwshılar birinshiden texnika qurallarına qızıqsa, ekinshi tárepten onı isletiwge hám onda kórsetilgen maǵlıwmatlarǵa kewil awdarsa;

- waqıyalardıń tez rawajlanıwı hám anıq baqlawları oqıw materialların tez ózlestiriwge járdem beredi. Máselen, tábiyǵıy geografıyalıq processleriniń payda bolıwı, shógindi, magmatikalıq, metamorfikalıq jınıslar haqqında hám olardıń ózine tán ózgeshelikleri tropikalıq toǵaylardıń sharayatı islep shıǵarıw procesin hám t.b.

- texnikalıq qurallar arqalı quramalı oqıw materialın ańsat túsindiriw múmkin. Máselen, hawa massalarınıń júzege keliwi, imkanı hám Arktikadan keliwshi suwıq hawa massaları, Sibir anticiklonları, tornado, cunami hám basqa tábiyǵıy geografıyalıq processlerdiń payda bolıwı hám olardıń aqıbetleri;

- oqıwshılar qabıl etiliwi quramalı bolǵan geografıyalıq obyektlerin texnikalıq qurallar arqalı ańsatǵana túsindiriw múmkin. Mısalı temir jol paromı, teńizdegi neft qazıp alatuǵın qurılmalar hám t.b.

Oqıtıwdıń texnikalıq qurallarınan qollanıwda tómendegi nızamlarǵa ámel qılınıwları kerek:

- texnikalıq qurallardan kórsetiletuǵın geografıyalıq waqıya hám hádiyseler sabaq temasına say bolıwı;

- texnikalıq qurallarınıń qollanıwı, aldınnan onıń qanday etip isleytuǵınıń hám sol sabaqta ne kórsetetuǵını haqqında oqıtıwshı xabar beriwı kerek;

- oqıtıwdıń texnikalıq quralları aldınnan jumıs islewge tayarlap qoyılıwı kerek. Eger tayarlap qoyılmasa oqıw saatın biraz bólimin alıp qoyılıwı múmkin;

- texnikalıq qurallar arqalı belgili bir temanı úyreniwde onı óz aldına bólimlerge bóliw kerek;

Hár bir bólimde kózde tutılǵan material tawsılǵannan soń oqıtıwshı túsiniw beriwı, kórsetilgen geografıyalıq waqıya hám hádiyselerdi oqıwshılardı qanday qabıl etilgenin tekserip kóriwi múmkin. Kózde tutılǵan materiallar kórsetiw bolǵannan keyin oqıtıwshı sabaǵın juwmaqlawı lazım degen juwmaqqa keldik.

Jańa oqıw quralların oqıw, oqıwshılardıń dúnya qarasın qalıplestiriwge shaxs sıpatında rawajlanıwına jaqsı tásir kórsetedi. Oqıtıwdıń texnikalıq quralları oqıtıwshı járdeminde qoyılǵan maqsetke erisildi, ótkizilip atırǵan shınıǵıwlarıń nátiyjeliligini keskin asırıwǵa járdem beredi.

Oqıtıw quralların qollanıwdı tómendegi usıllardan paydalanamız:

- qızıqlılıǵı, oqıwshılar birinshiden texnikalıq qurallarınan ózine qızıqsa, ekinshiden onı isletiwge hám onda kórsetilgen maǵlıwmatlarǵa qızıqsa;

- waqıyalardıń tez rawajlanıwına hám anıq baqlawları, oqıw materiallarınıń tez ózlestiriwine járdem beredi. Máselen, tábiyǵıy geografıyalıq processlerdiń

payda bolıwı, tegislik hám taw relyefiniń túrleri hám olardıń ózine tán ózgeshelikleri tropikalıq toǵaylardıń sharayatı islep shıǵarıw procesi h.t.b.

- texnikalıq qurallar arqalı quramalı oqıw materialın ańsat túsindiriw múmkin. Máselen, hawa massalarınıń júzege keliwi, imkanı hám anticiklonlardı qalıplestiriw, tornado, cunami hám basqa tábiyǵıy geografiyalıq processlerdiń payda bolıwı hám olardıń aqıbetleri;

- oqıwshılar qabıl etiliwi quramalı bolǵan geografiyalıq ob'ektlerdiń texnikalıq quralları arqalı ańsatǵana orınlawı múmkin.

Oqıtıwdıń texnikalıq quralların qollanıwda tómendegi qaǵıydalarǵa ámel etiliwi lazım:

- texnikalıq qurallardan kórsetiletuǵın geografiyalıq waqıya hám hádiyseler sabaq temasına say bolıwı kerek;

- texnikalıq qurallardı paydalanıw aldınan onıń islew principi, usı sabaqta ne kórsetiliwi haqqında xabar beriwi kerek;

- oqıtıwdıń texnikalıq quralları dáslepten jumısqa tayarlanıp qoyılıwı kerek. Onı sabaq procesinde sazlaw oqıw saatın biraz bólimin alıp qoyılıwı múmkin;

- texnikalıq qurallar arqalı belgili bir temanı úyreniwde onı óz aldına bólimlerge bóliw lawazımlıǵın kórip shıqtıq.

5. GEOGRAFIYA SABAQLARINDA KODOSKOPTAN PAYDALANIW

JOBÁ:

1. Kodoskop. Kodoskoptı ishshı jaǵdayına keltiriw.
2. Geografiya sabaqlarında kodoskoptan paydalanıw. Kodoskop plynkası. Kodoskop plynkasına súwret, sızba, kestetúsiriw.
3. Kartalardı kadaskopta kórsetiw. Súwretti tınıqlastırıw.
4. Kodoskoptan paydalanıwdıń tálim procesi sapasına tásiiri.

Geografiya sabaqlarında epidoskop hám kodoskoplardan paydalanıw. Geografiya sabaqların jaqsı ótiw hám nátiyjeli bolıwı ushın oqıtıwshı túrli dereklerden súwretler, sızılmalar, kesteler, diagrammalar hám basqa kórgizbeli

maǵlıwmatlardı kórsetiw ushın jıynaydı. Bul materiallar epidoskop arqalı kórsetiledi. Epidoskoplar hár qanday dereklerden kesip alınǵan materiallardı ekranda kórsetip beretuǵın apparat bolıp tabıladı. Epidoskop járdeminde oqıwshılarǵa hár túrli tapsırmalardı orınlawdı talap etiw múmkin. Oqıwshılar tárepinen orınlanuǵın úyge tapsırmalardı kórsetiw múmkin (sızılmalar, diagrammalar, jazıwsız kartalar, kestelerdi, toltırıw h.t.b.)

Epidoskop járdeminde qısqa waqıt ishinde oqıwshılar sabaq ushın yarım tayar karta, sızılmalar, diagrammalar, súwretler tayarlawları múmkin. Epidoskop járdeminde sabaqtı qızıqlı etip ótiwi múmkin.

Kodoskoptıń hár túrli jazıwların, sızılmaların, diagrammaları kórsetilgende de qollanıw múmkin. Bunda oqıtıwshı sızǵan náreseler ekranda kórsetiledi. Quramalı sızılmalardı kórsetkende de kodoskop úlken áhmiyetke iye. Bunnan basqa oqıwshılardıń jazba juwapların hám kodoskop arqalı kórsetiw múmkin.

Házirgi dáwirde kúndelikli turmıstı da, oqıwdı da elesletiw etip bolmaydı. Aldınnan tele kórsetiwde hár bir pán boyınsha arnawlı sabaqlar ótkiziler edi. Telekórsetiwdegi eń qızıqlı “Kinosayaxatshılar klubın”, “Haywanat áleminde” hám basqa esittiriwler turaqlı alıp barılar edi. Házirgi waqıtta XX ásirdiń ekinshi bóliminen baslap videomagnitofonlardıń keń tarqalıwı mekteplerde de óz kórinisin taptı. Óz aldına sabaqlarda, haywanat álemine ósimlikleri xalqına hám onıń turmıs tárizine, túrli mámleketler hám territoriýalar tábiyatına arnalǵan videokassetalar keń jayladı.

Sol múnasebetler menen televedeniede paydalanıwdıń mazmunı hám formaları ózgeredi. Televedenieden paydalanıwdı eki baǵdarda bolıw múmkin: kúndelik telekórsetiwlerden paydalanıw; videokassetalardan paydalanıw.

Kúndelik teleesittiriwden paydalanıw ushın teledástúrlerden kerekli sabaq mazmunına say túsiniyetuǵın esittiriwler tańlap alınadı hám olar videokassetaga jazıp alınadı. Bul videokassetaga jazıp alınǵan material kerekli temanı ótiwde kórsetiledi.

Tayar videokassetalardan paydalanıw. Geografiya predmetleri temaları boyınsha videokassetalar kartotekasın shólkemlestiriw múmkin. Házirgi dáwirde

hár bir geografiya xanasında álbette videomagnitofonlar bolıwı kerek. Belgili bir temanı úyrenip atırǵanda oǵan say videokasseta alınıp kórsetiw múmkin.

Televidenieden paydalanıwǵa qoyılatuǵın talaplar tómendegilerden ibarat:

- kórsetilgen telekórsetiw sabaq temasına say bolıwı shárt;
- videomagnitofon hám televizor bir kún aldın tayarlap qoyılıwı kerek;
- kórsetilgen videokórsetiwler anıq hám rawshan kóriniwi lazım;
- videokórsetiw sabaq waqtın tolıq iyelewı lazım emes. Sabaqtıń basında hám aqırında oqıtıwshınıń túsiniǵı, hámde juwmaǵı ushın waqt qaldırıwı lazım;
- video sabaqlardı kóriw oqıwshı baqlawında alıp barılıwı kerek;

Bunnan basqa geografiya sabaqlarında radio esittiriwlerden magnitofon jazıwlarınanda paydalanıw múmkin.

Diapozitivler - diafilmler arnawlı islengen scenariy boyınsha jaratılǵan oqıw quralı bolıp, olardaǵı barlıq aq-qara yaki reńli diapozitivler bir plyonkaga óz-ara tikkeley jámlenedi, hár qaysı kartasında berilgen tekstler diafilmniń mazmunın ashiwǵa xizmet etedi. Sonıń ushın súwret penen tekst tikkeley baylanıslı.

Diapozitivler — plyonka hám aynaǵa túsirilgen háreketsiz (statik) aq-qara yaki reńli fotografiyalıq pozitiv súwretler. Diapozitiv grekshe — dia — arqalı hám latinsha positio — jaqsı sózlerinen alınǵan. Aynalı diapozitivler kórsetiw waqtında óz kórinisin joǵaltıwı menen plyonkalı diapozitivlerden ústin tursada, biraq olar awır hám tez sınadı, olardı diaproektorlar arqalı ekrangá túsirip bolmaydı. Bul diapozitivler 40X60, 50X50 mm úlkenlikte shıǵarıladı. Olardı EPD—452, EPD — 455 epidiaskopları hám kodoskoplar járdeminde ekrangá túsiriw múmkin.

Kodoskop (grafoproektor) arqalı aynalı diapozitivlerdi kórsetiw ushın karton I frozı alınıp, onıń orayında 60X60 mm úlkenlikte bir neshe tesikler payda etiledi. Bul tesiklerge diapozitivler qosıladı. Mine usı kóp tesikli karton qaǵazı járdemi bir waqtıń ózinde bir qansha diapozitivler qosılıp, olardı ekrangá túsiriw múmkin. Bunda túrli mazmundaǵı diapozitivlerdi bir-birine salıstırıp, úyrenilip atırǵan hádiyseni tereńirek túsindiriw ánsat boladı.

Plyonkalı diapozitivler 24X36 mm li kadrlar bolıp, olar 50X50 mm úlkenliktegi karton yaki plastmassalı ramkalarda shıǵarıla maqta. Olardı «Svityaz— M», «Proton», «Lektor—600», «Svet», «Etyud» hám basqa diaproektorlar hám de epidiaskoplar járdeminde ekranda kórsetiledi.

Diapozitivlerdiń teksti ramkaǵa yaki kadrǵa jazılǵan. Olardıń teksti qısqa bolıp, súwrettiń áhmiyetin ashıp bermeydi. Misalı, «Tawlı úlke», «Aralas toǵay», «Úyrek murın» hám basqalar. Diapozitivlerdiń túsindiriw tekstleri ayrıqsha kitapshada beriledi.

Diapozitivlerden sabaqta paydalanıw oqıwshılardıǵa biraz qolaylıq jaratadı. Sebebi diapozitivlerden jańa temanı úyreniwde, bekkemlewde hám qaytarıwda yaki bir diapozitivten túrli klaslarda da paydalanıw múmkin. Diapozitivlerden paydalanıp ótiletuǵın sabaq oqıtıwshınıń oqıwshılardı diapozitiv mazmunın pikirlewge tayarlaytuǵın, kirisiw sózi, diapozitivte kórsetiw hám juwmaqlawshı bólimlerge bólinedi.

Diapozitivler járdeminde ótiletuǵın geografiya sabaqlarına tayarlanıw oqıtıwshıdan kóp miynet hám sheberlik talap etedi. Oqıtıwshı sherek planın dúzip atırǵanda, diapozitivlerden paydalanıp ótiletuǵın sabaqlardı belgileydi. Soń diapozitiv seriyalarınan sabaq temasına sáykes keletuǵının tańlawı hám oǵan tekst tayarlawı, eger teksti bolsa, onı qaraqalpaq tiline awdarmalanıwı hám olar ushın tapsırmalar islep shıǵıp, magnitofon járdeminde diapozitivlerdi dawıslı qılıwı zárúr. Bul bolsa diapozitivte kórsetiw procesin jenillestiredi, waqtıń tejeydi, oqıwshılar aktivligin hám sabaq nátiyjeliligin asıradı. Jańa temanı úyreniwde diapozitivti kórsetiw hám túsindiriw ushın hár bir kadrǵa 0.5 minuttan 1,5 minutqa shekem waqt sarıplanadı. Sonıń ushın hár bir sabaqta kóbi menen 10 diapozitiv kórsetiw maqsetke muwapıq. Oqıw materialın qaytalaw yaki ulıwmalastırıwshı sabaqlarda bolsa, diapozitivlerdiń muǵdarın 15 ke jetkeriw múmkin.

Oqıtıwshı diapozitivlerdi óziniń túsindiriwine (gúrrińge) sáykes kórsetedi, sabaqta túsindirip atırǵan hádiyse, predmet, túsinikler, faktlerdi súwretli obrazlar menen bekkemlep baradı. Bunda oqıtıwshınıń pikiri súwretli obrazlardı toltırıp

hám kúsheytirip, diapozitivler mazmunın ashıp berse, óz náwbetinde, súwret oqıtıwshınıń sóylewin konkretlestiredi. Súwretti túsindiriwde oqıwshılar itibarınıń tiykarǵı nárselerge qaratılıwı, soń yekınshı dárejeli hám atıraptǵı nárselerge ótiliwi kerek. Soń oraylıq obyektke qaytıladı hám oǵan tolıq hár tárepleme xarakteristika beriledi.

Diapozitivlerdi kórsetiw waqtında oqıwshılardı aktivlestiriw ushın olarǵa sorawlar beriledi. Sorawlar qısqa hám oqıwshılardıń itibarın súwrettiń detalların anıqlaw ushın jiberilgen bolıwı zárúr, juwaplar, qısqa hám konkret bolıwı talap etiledi. Diapozitivlerdi kórsetiw geografıyalıq karta, súwretler, modeller, ásbaplar menen islew sıyaqlı metodlar menen birgelikte alıp barıladı. Bunda ekran qasına ilingen karta yekınshı diaproektor járdeminde jaqtılandırılıp turıladı hám ekrandaǵı súwret karta menen baylanıstırıp barıladı.

Sabaq diapozitivli kinofilmler menen birge juwmaqlanadı. Eger film pútkil hádiyseni kórse, diapozitivler járdeminde oqıtıwshı onıń ayırım qıyın táreplerin túsindiredi. Demek, diapozitivler kinofilm mazmunın keńeytiredi hám oǵan anıqlıqlar kiritedi. Házirgi waqıtta «Tábiyǵıy geografıyanıń baslanǵısh kursı» boyınsha «Atmosfera», «Gidrosfera», «Dúnya okeanı», «Litosfera», «Qurǵaqlıq suwları», «Materikler hám okeanlar tabiiy geografıyası» kursı boyınsha «Avstraliya», «Antarktida», «Afrika», «Geografıyalıq qabıq», «Evraziyanıń relefi hám klimatı», «Evraziyanıń dáryaları hám tábiyat zonaları», «Qubla Amerika», «Arqa Amerika», «Ulıwma geografıyalıq nızamlıqlar» mektepte geografıya oqıtıw ushın mólsherlep shıǵarılǵan diapozitivler seriyası dóretiwshilikte isleytuǵın oqıtıwshılardı qanıqtırmaydı. Hár bir oqıtıwshınıń ózi diapozitivlerdi, hátte burın seriyadaǵı diapozitivlerdi de tayarlawı múmkin.

Tábiyǵıy obyektler, islep shıǵarıw kárxanaları, diwaliy súwretler, kesteler, karta sxemalar hám rejelerdi negativ súwretten kontakt yaki proekcion nusqa kóshiriw hám de qaytarıw procesi usıllarında diapozitivler payda etiledi. Birinshı usıl — ápiwayı negativ pozitiv procesi kóp ǵana miynetli jumıs bolıp, hámmeniń qolınan kele bermeydi. ekinshı usıl — qaytarıw procesi bir qansha ańsat, bunda súwret fotoapparat járdeminde plyonkaǵa túsiriledi, plyonka

óshirilgende tayın pozitiv súwret payda boladı. Biraq bul usılda diapozitiv bir nusqada alınadı. Onı kadrlaw yaki masshtabın ózgeritiw jolı menen dúzetiw múmkin emes, sonıń ushın súwretke alıw noqatın, ekspoziciyanı jaqsı tańlaw hám súwretke alıw waqtında viderjka (ekspozimetr menen) anıq, tabılıwı lazım. Mektep jaylasqan úlke boyınsha tayarlanǵan diapozitivler geografıya táliminde úlketanıw boyınsha material bola aladı.

Bunnan tısqari, eki nusqadaǵı diafilmnen biriniń kadrların qırqıp ramkalarǵa jaylastırılса, usı tema boyınsha diapozitivler seriyası tayar boladı.

Tábiyǵıy geografıyanıń baslanǵısh kursqa deyingi diapozitivlerden paydalanıp ótken sabaǵın misal sıpatında keltiremiz.

Kadrdáǵı jazıw	Oqıtıwshı sózi
Kamchatkadaǵı vulkan kórinisi	Jer sharında ózinen «ot shıǵarıwshı tawlar» — vulkanlar kóp ushıraydı. Bul tawlardı áyyemgi rimlikler ápsanawıy ot qudayı «Vulkano» atı menen ataǵan. Jer sharında 3000 nan artıq hárezkettegi vulkanlar bar.
Vulkan krateri	Jer betiniń ayırım jerlerinde magma jarıqlar boylap joǵarıǵa kóterilip, jer betine alıp shıǵadı. Magmadaǵı gazlardıń bir bólimi joǵalıp magmalarǵa aylanadı. Suwıǵan hám qatqan lava jer betinde vulkan konusların payda qıladı. Lava atılıp shıǵatuǵın varonka sıyaqlı tesik vulkan krateri delinedi. Vulkan tawları óz atı menen basqa tawlardan kraterleri hám olardan vulkanlar atılıp turıwı menen parıqlanadı.
Kamchatkada vulkan atılıwı	Vulkan atılıwı júdá qáwipli hádiyse esaplanadı. Ol atılǵan jer betine qaynaǵan suw puwları, kúń, tütün hám qızıǵan lava atılıp shıǵadı. Lavanıń temperaturası 900 — 1100°C, janbawır boylap tezligi sekundına 50—60 metrge baradı.
Klyuchevo Sopkasi vulkanı	Atılıp turatuǵın eń bálent vulkan Kamchatka yarım atawındaǵı Klyuchevo Sopkasi esaplanadı. Onıń bálentligi teńiz qáddinen 4750 m, konusınıń aylanası 15 km. ge baradı.
Vezuviy vulkanı	Vezuviy vulkanı — Apennin yarım atawında jaylasqan hárezkettegi vulkan. Onıń teńiz júzesinen bálentligi 1281 m, diametri 3 km, krateriniń aylanası bolsa 1 km. ge baradı.
Vezuviy vulkanınıń atılıwı	Vezuviy vulkanı bir neshe mın jıllar burın sóngen vulkan dep esaplanar edi. Biraq eramızdıń 79-jılında ol jańadan atıla basıǵan. Jer astı silkiniwleri nátiyjesinde imaratlar qulap túsken, kraterden shıqqan kúller, dalalar, xalıq punktlerin kómiw jibergen. Aradan waqt ótkennen soń, kraterden júdá kóp jalınlı suyıq lava vulkan janbawır boylap páske túsken ham ol jolda ushıraǵan zattı sindirip jibergen. Mine

	usi müsiybet natiyjesinde Pompey. Gerkulanum, Stabiya qalaları hám köplep imaratlar lava hám kül qatlama astında qalıp ketken, on mıñlağan adamlar dünyadan köz jumğan. Vezuviy qayta janlanıp turadı.
Pompeydiñ soñğı kúni	K. P. Bryullovtıñ «Pompeydiñ soñğı kúni» súwreti boyınsha oqıwshılarga soraw taslandı: «Súwret sizde qanday sezimlerde oyattı?». Oqıwshılardıñ juwapları tınladı hám toltırıldı.
Pompeydegi qazıwlar	Kómilip ketken qalardıñ bar bolğanlıǵı aradan shama menen 2000 jıl ótkennen soñ málim boldı. XVII ásirdeń ortalarında Vezuviy jaqınında jasaǵan bir adam qazǵan uranıń astınan mramor qorǵan tawıp alınǵan. Bul jerdegi usı qırıq tekserilgenen soñ kómilip ketken áyyemgi Pompey qalası adamlar köz aldında payda boldı. Házir bul qalada qazıw isleri tamamlanǵan hám onıń kósheleri boylap sayaxatshılar tamasha qılıp júredi.
Krakatau vulkanı	Krakatau vulkanı Sumatra hám Yava atawları ortasındaǵı Zond buǵazında jaylasqan. Ol 1883-jıldıń 26–28-avgustlarında juda kúshli atılǵan. Natiyjede, 1 kub km jınıslar payda bolǵan. Natiyjede kraterden shıqqan küller 30 km. balentlikke shekem kóterilgen hám 160 km aralıqqa shań, tütinnen ibarat tumandı payda qılǵan. Vulkan dawısı Avstraliyada da esitilgen. Vulkan atılıwınan payda bolǵan tolqın jer sharın úsh márte aylanıp shıqqan. Bul müsiybette 36 mıń adam etalon bolǵan. Kúshli partlaw natiyjesinde vulkanıń yarım joldan hám onıń oraylıq bólimi ashılıp qalǵan. Keyingi 500 jıl ishinde vulkanlardıń atılıwınan jer betinde 200 mıń adam dünyadan köz jumǵan.
Stromboli vulkanı	Stromboli Jer orta teńizde jaylasqan, kúshli atılmaytuǵın, lekin juda hárezetshen vulkan. Onda málim waqıt arasında 1 minuttan 20 minut dawamında vulkan kraterinde partlaw boladı. Hawaǵa suw puwları hám otlı lava atılıp turadı. Hár zamanda onıń krateri lava menen tolıp, onıń janbawırnan aǵıp teńizge túsedi. Bul vulkannan «teńizshiler tünde tábiyǵıy mayak» sıpatında paydalanadı.
Sóngen Kazbek hám Fudziyama vulkanları	Adamzat tariyxında atılǵanlıǵı haqqında maǵlıwmat bolmaǵan vulkanlar sóngen vulkanlar esaplanadı. Kavkaz tawındaǵı Kazbek hám Elbrus shoqqıları hámde Yaponiyadaǵı Fudziyama usaǵan vulkanlar esaplanadı. Lekin bul salıstırmalı túsiniq. Söngen vulkanlar jáne atıla baslawı múmkin.
Syurcey vulkanı	Vulkanlardıń atılıwın tek ǵana qurǵaqlıqta emes, balki okean hám teńizlerdeń túbinde de baqlaw múmkin. Házirgi waqıtta okean túbinde 10 mıñnan artıq suw astı vulkanı barlıǵı anıqlanǵan. Olardan en balentleri suw betine shıǵadı. Suw astı vulkanlarınń atılıwınan

	atawlar payda boladı. Buǵan misal yetip Syurcey atawın aytıw mumkin. Ol 1963–1964 jıllarda Islandiyanıń qublasındaǵı vulkan atılıwınan payda bolǵan. 1965-jılǵa shekem ataw sutkasına 0,5 gektarǵa jaqın tezlikte ósken. Bul waqıtta vulkannan saatına 180 mıń tonnadan lava aǵıp shıqqan.
Arqa Amerika hám Kamchatkadaǵı geyzerler	Hárezettegi hám suwıǵan vulkanlar tarqalǵan rayonlarda kóbinese ıssı bulaqlar ushıraydı; bul bulaqlar jer qabıǵındaǵı jariqlardan áste aǵıp turadı yaki fontan bolıp atılıp shıǵıp turadı. Arasında ıssı suw hám puw atılıp turatuǵın bulaqlar geyzerler dep ataladı («geyza» islandsha máwij urıw sózinen alınǵan). Islandiya, Kamshatka, Arqa Amerika hám Yaponiyada geyzerler kóp. Ayırım geyzerlerdeń ıssı, suwlı fontanları bir neshe onlap metrge atıladı. Házirgi waqıtta ıssı suwlardan energiya alınbaqta, úyler isitılmaqta.
Geyzer kespesi	Geyzer usılardan kóterilgen ıssı suw menen júzege toplanǵan suwıq suwdıń óz-ara tásiiri natiyjesinde payda boladı. Geyzer awızı júzedegi suwlar menen toladı hám atırıpına aǵıp tuse baslaydı. Tómenen bolsa ıssı suw kóterile beredi, bunıń natiyjesinde suw temperaturası qaynaw tochkasına kóteriledi. Bul basqıshta suw waqıt-waqtı menen qaynap azıraq atılıp turadı. Tómengi bóliminde ıssı suw bolsa aqırındaǵı suw üstininin basımı sebep qaynay almaydı. Joqarıdaǵı suw qaynaǵanda basım birden kemeyip ketedi hám tómendegi suwda qaynaydı. Suw puwǵa aylanganında júzinin kólemi 1675 yese úlkeygeninen suw puw massası úlken kúsh penen atılıp shıǵadı.

Iri vulkanlar tabıldı hám Klyuchevo Sopkası hám Vezuviy vulkanların kontur kartaǵa túsirdi. Soñ jer beti filmlerin kurs jumısınan aldın oqıwshılarga kórsetiledi. Hawa quramınıń wózgeriwine vulkanlardıń tásiiri hám olardıń jańa tax jınıslarınıń payda bolıwındaǵı áhmiyeti túsindirildi.

Jańa sabaq materialın bekkemlewde «Vulkanlar» hám «Geyzerler» kino bólimleri kórsetildi. Oqıwshılarga sorawlar berildi.

1. Vulkanlar qanday payda boladı?
2. Vulkan atılıwı qanday júz beredi?
3. Jer sharınıń qaysı rayonlarında hárezettegi vulkanlar tarqalǵan?
4. Vulkan konusları qanday jınıslardan dúzilgen? Bul jınıslardıń úlgiyin kórsetin.

5. Geyzerler degenimiz ne hám olar qalay payda boladı?

Oqıwshılar bul sorawlarǵa kino bólimlerin kórgennen soń, kesteler hám diywaliy súwretler hámde taw jınıslarınıń úlgilerinen paydalanıp juwap beredi. Sabaqta aktiv qatnasqan oqıwshılar bahalanadı. Sabaqtıń sońında úyge tapsırma beriledi.

1. Krakatau, Gekla, Kotopaxi hám Etna vulkanların kontur kartaǵa túsiriń.
2. Qanday vulkanlar atılıp turıwshı, qandayları sońgen vulkanlar dep ataladı?
3. Vulkan atawları qalay payda boladı?
4. Ne ushın vulkanlar atılıp turatuǵın rayonlarda ıssı bulaqlar payda boladı?

Transparantlar (kodopozitivler) hám diafilmder

menen islew

Transparantlardı qolda tayarlaw bir qansha ańsat. Bunıń ushın eski rentgen súwretleri, sellopan yaqı polietilen lentaǵa sıya, flomaster, reńli tushta túrli sızba, kartosxemalardı sızıp yaqı tablicalar, sorawlar hám tapsırmalardı jazıp kodoskop arqalı ekranda kórsetiw múmkin. Bunday lentalardıń jáne bir qolay tárepi sonda, oǵan sızılǵan yaqı jazılǵan nárselerdi óshirip taslap onnan bir neshe márte paydalanıw múmkin.

Transparantlar ápiwayı diapozitivlerge qaraǵanda bir qansha qolaylıqlarǵa iye. Misalı, olardı tayarlaw ańsat. Úlken ólshemli kadr hám kodoskoptıń jarıtılıw proekciya sisteması qarangılastırılmaǵan xanada hám ekrandaǵı súwrettiń júdá tınıq bolıwın támiyinleydi. Házirgi waqıtta geografiya kursları boyınsha «Vulkanlar», «Unıraw», «Absolyut hám salıstırmalı bálentlik», «Palaxsali tawlarıń payda bolıwı», «Jarlarıń payda bolıwı», «Gorizontallar», «Gradus torı», «Keńlik hám boylıqtı anıqlaw», «Tropikler hám polyus sheńberleri», «Kóldiń batpaqlıqlarǵa aylanıwı», «Jer astı suwlarınıń payda bolıwı», «Astanalar hám sarqıramalar», «Joqarıǵa kóterilgen sayın basımınıń ózgeriwi», «Bulaqlardıń payda bolıwı», «Jariq orınlardıń payda bolıwı», «Siklon hám anticiklon», «Bálentlik poyasları», «Tábiyǵıy kompleks haqqında túsiniq», «Karta boyınsha gipsografiyalıq profil dúziwı», «Jer qabıǵınıń qalıplesiwi» (Afrika materigi misalında), «Afrikanıń klimat kartası», «Evraziyanıń tábiyǵıy sharayatı hám

tábiyǵıy resursları», «Quyash radiaciyası», «Tawlar hám tegislikler», «Evropanıń xalqı hám miynet resursları» hám basqa transparantlar seriyaları islep shıǵarılǵan. Hár bir seriyalarǵa metodikalıq kórsetpe bolsa ayrıqsha kitapshada berilgen.

Geografiya sabaqlarında transparantlardan jańa materialın úyreniwde hám onı bekkemlewde, oqıwshılardıń bilim kónlikpelerin tekseriwde hámde úyge tapsırma beriwde paydalanıw múmkin.

Jańa materialdı úyreniwde transparantlardıń hár bir seriyasına oqıtıwshı túsiniq beredi hám túsindirip baradı. Soń oqıwshılar menen birgelikte ulıwmalastırılǵan juwmaq shıǵarıladı.

V klass

Jer qabıǵın payda etken jınıslar

Juwaplar bostanına taw jınıslarınıń gruppasına tuwrı keletuǵın taw jınıslarınıń sanların jazıń. Taw jınısları	Juwaplar		
	Magmatikalıq jınıslar	Shóğindi jınıslar	Metamorfikalıq jınıslar
1. Vulkanikalıq aynası 2. Hák taslar 3. Penza 4. Mramor 5. Granit 6. Gil 8. Gilli slanec 9. Gneys 10. Kvareit	1, 3, 5	2, 6, 7, 8	4, 9

Ayırım transparantlar járdeminde oqıwshılardıń pikirlew qábiletlerin artırıwǵa járdem beretuǵın shınıǵıwları orınlaw múmkin. Misalı, «Geografiyalıq karta» temasın úyreniwde «Gradus torı», «Keńlik hám boylıqtı anıqlaw» sıyaqlı transparantlardan paydalanıw múmkin. Transparantlar karta menen islew tájiriyebe hám kónlikpelerdi qalıplestiriwin ańsatlastıradı. Transparantlar járdeminde oqıwshılardıń túrli tapsırmalar hám úyge tapsırmalar beriw qolaylı. Bunda waqıt tejep qalınadı. oqıtıwshınıń jumısı bir qansha jeńillesedi. Misalı, testler járdeminde oqıwshılardıń bilimlerin tekseriwde kodoskop júdá qol keledi. Oqıwshılar tapsırmalardaǵı sorawlarǵa tez hám qısqa

juwap beriwi zárúr. Bunda olar juwaptı jazıp otırmastan, juwaplar say keliwshı sandı qoyadı. Bunıń ushın oqıwshılarga polietilenli kartoshkaǵa jazılǵan tapsırma beriledi. Bul kartoshkanıń biri kodoskop arqalı ekranǵa túsirip, onı qanday orınlaw kerekligi túsindiredi.

Oqıwshılar juwaplardı kartochkaǵa jazadı (polietilenge jazılǵan juwaplardı ıǵallanǵan paxta menen óshirip taslaw múmkin). Ayırım oqıwshılardıń orınlaǵan tapsırmalardı ekranǵa túsirip, hámme oqıwshılar qatnasıwında olar menen sáwbetlesiw múmkin.

Transparanttaǵı jazıw	Oqıwshınnı túsiniǵı
1. Atlantika okeanınnı konturı	Atlantika okeanı jer sharında úlkenligi hám tereńligi jaǵınan Tınısh okeanınan kevin turıwshı okean. Arqada Grenlandiya hám Islandiya atawları, shıǵısında Evropa hámde Afrika, qublada Antarktida, batısta Arqa hám Qubla Amerika arasında jaylasqan. Okean arqadan qublaǵa qaray 16 mıń km ge sozılǵan. Ol arqaǵa keńeyedi, ekvator jaqınında bolsa tarayadı (2900 km). Maydanı 91,7 mln. km ² , ortasha tereńligi 3332 m, eń úlken tereńligi 8742 m (Puerto-Riko). Okean arqada Arqa muz okeanı, qublada keń aralıqta Tınısh hám Hind okeanı menen tutasıp turadı. Onıń jaǵaları kúshli bólsheklengen, onda qoltıqlar, teńizler, yarım ataw hám atawlar júdá kóp ushıraydı. Jaǵa sızıǵı jıllı, tropikalıq suwlardıń arqaǵa jetip barıwı ushın qolaylıq tuwdıradı. Ol arqadan qublaǵa sozılǵanlıǵı sebepli onıń tábiyatı da túrlishe.
2. Materiklerdiń suw astı dawamı	Okean túbi kóp ǵana quramalı dúziliske iye. Onda materiklerdiń suw astı dawamı, aralıq zona, okean túbi hám suw astı ortalıq dizbekleri bar. Materiklerdiń suw astı dawamı okeannıń 32,6% maydanın iyeleydi. Onda granitli materik jer qabıǵı tereńligi jumsaq rawajlanǵan. Okeannıń bul bólimi materik tereńligi, materik janbawırı hám materik etegine ajratıladı. Materik sayızlıǵı qurǵaqlıqtaǵı pástegislikterdiń dawamı bolıp, reliefi tegis, tereńligi orta esapta 200 metr. Materik janbawırı bolsa júdá bólsheklengen. Ol joqarıdan tekshesıyaqlı yaqı ózine tan terassalar tárizinde pásseyip baradı, janbawırları bolsa kanionlar menen oyılǵan. Materiktegi jáne tegis reliefke iye. Sebebi ol materik tereńligi hám janbawırlarınıń keltirilgen jumsaq jınıslardan quralǵan.
3. Ótiw zonası	Ótiw zonası Atlantika okeanında onshelli rawajlanbaǵan. Onıń iyelegen maydanı 5,2%. Bul zonada okean hám materik jer qabıǵı ózara ketken. Reliefi kóp ǵana quramalı dúziliske iye. Onıń quram bólimin shetki teńizlerdiń baylıqları, atawlar sisteması hám okean shókpeleleri quraydı. Zonanıń házirgi tektonikalıq aktivligi vulkanizm hám jer silkiniwleri háreketlerinde súwrettelgen. Ótiw zonası Karib, Skot (Qubla Sandvish atawları jaqınında) hám Jer orta teńizi jaǵalawlarında ushıraydı.
	Shetki teńizlerdiń tereńligi 2-4 km ge shekem baradı. Olarda okean jer qabıǵı rawajlanǵan. Ayırım baylıqlarda suw astı dizbekleri ushıraydı. Teńizlerdiń baylıqları

4. Shetki teńizlerdiń baylıqları hám atawlar sisteması	atawlar sisteması menen oralıp turadı. Antil atawları, Qubla Sandvish atawları oq tárizli jas tar burmalanıp hám vulkan konuslarınan dúzilgen. Hárekettegi vulkanlar, ádette, atawlardıń jarlıqlar menen kesilgen jerlerinde ushıraydı.
5. Okean shókpeleleri	Atlantika okeanında tereń shókpeleler atawlar sisteması menen jaqın jaylasqan, bular Puerto-Riko shókpeleleri — 8742 m hám Qubla Sandvish shókpeleleri 8264 m. Shókpeleler jer qabıǵınıń tereń búgimeleri bolıp, planda jay qalıpında dúzilgen. Olardıń janbawırları tik, túbi tegis, shóǵındı jınısları qalıń.
6. Okean túbi	Materik etegi yaqı ótiw zonasınan okean túbi jaylasqan bolıp, ol okean túbindegi jer qabıǵınan quram tapqan. Okean túbi eń úlken maydandı (37,6%) quraydı. Onıń ushın suw astı baylıqları hám kóterilmeleri xarakterli.
7. Okean túbindegi saylıqlar	Atlantika okeanında basqa okeanlarǵa qaraǵanda tereń abissal tegislikler túbi keńirek, abissal baylıqlar kóbirek tarqalǵan. Olardıń ayırımları tolqın sıyaqlı reliefke iye bolıp, ondaǵı balentlikler amplitudası 1000 m. ge jetedi. Basqaları bolsa pás.
8. Okean túbindegi kóterilmeler	Saylıqlar bir-birinen suw astı dizbekleri arqalı ajralǵan. Atlantika okeanında Labrador, Batıs Evropa, Arqa Amerika, Kanar-Angola, Braziliya, Argentina hám basqa saylıqlar bar. Suw astı kóterilmeleri saylıqlarınıń shetlerinde yaqı ortalarında jaylasqan. Ayırıqlarınıń tóbeleri suw betinen kóterilip turadı (Bermud, Ağzar Kanar, Jasıl Murın, Tristan-da Kunyaa tawları hám basqalar).
9. Suw astı ortalıq dizbekleri	Atlantika ortalıq dizbegi okeannıń tiykargı relief elementı. Onıń ortasha salıstırmalı balentligi 2 km ga jaqın, arqadan qublaǵa 17 mıń km aralıqta sozılǵan. Ortalıq dizbesi okeandı batıs hám shıǵıs bólimlerge bólip turadı. Ol jas tektonikalıq jaqtan aktiv, onda suw astında vulkanlar atılıp kúshli jer silkiniwler bolıp turadı. Olardaǵı jer qabıǵınıń dúzilisi materikler menen okean túbi aralıǵı ornın ótedi.
10. Jer jariqları	Atlantika ortalıq dizbeginiń oq jaqı boylap jer qabıǵınıń jariqlarınan ibarat usı qır hám tar (30—60 km) alaptar óken, bular rift alaptarı delinedi. Alaptarınıń tereńligi ayırım jerlerde 5-6 km ge jetedi. Jer jariqlarında háreketshen vulkanlar, kúshli jer silkiniwlerdiń oshaqları jaylasqan. Usılay etip, suw astı ortalıq dizbeklerinde házirgi waqıtta kúshli taw payda bolıw procesi júz bermekte.

Transparantlar seriyaların qolda da islew múmkin. Mısalı, okeanlar túbinin relief qásiyetlerin kórsetiwde O. K. Leontevtiń sabaqlıǵında berilgen kartalardan paydalanıp, transparantlar tayarlaw qıyın emes. Úlgi sapasında «Atlantika okeanı túbinin reliefi» transparantlar seriyasınıń mazmunın keltiremez. Bul seriya 10 bet (kadr) ten ibarat. 1. Atlantika okeanınnı konturı. 2. Materikler suw astı dawamı. 3. Ótiw zonası. 4. Shetki teńizlerdiń baylıqları hám atawlar sisteması. 6. Okean túbi. 7. Okean astındaǵı baylıqlar. 8. Okean túbindegi kóterilmeler. 9. Suw astı ortalıq dizbekleri. 10. Jer jariqları. Bul transparantlardan «Atlantika okeanı» temasın úyreniwde de paydalanıw múmkin. Bunda transparantlar seriyasınıń bir betin náwbet penen ústpe-üst kodoskop yaqı grafoproektor ústine qoyıp kórsetiliwi menen ekranda Atlantika okeanı túbi reliefiniń dúzilisi kórsetip

beriledi. Hár bir kadr kórsetilgende oqıtıwshı onı túsindirip baradı, ekranga túsirilgen súwrettegi geografıyalıq obektler hám okean túbiniń relief elementleri yaki zonaların atlas kartalardan oqıwshılar tawıp baradı, oqıtıwshı bolsa olardı diywaliy kartalardan kórsetedi. Joqarıdağı tártip boyınsha transparantlar járdeminde Tınısh, Hind hám Arqa Muz okeanlarınıń túbi relyefinde úyreniw múmkin.

Glossariy

«3X4» **metodi**- oqıwshı talabalardıń erkin pikirlewı, keń aylanısında turli ideyalardı tuwrı alıwı, bilimlendiriw procesinde jeke, kishi topar jaǵdayda analiz etip, juwmaq shıǵara alıwı, táripley alıwına qaratılǵan.

«Blic-oyın» **metodi**- háreketler izbe-izligin tuwrı shólkemlestiriwge, logikalıq pikirlewge, uyrenilip atırǵan predmet tiykarında kóp túrli pikirlerden, maǵlıwmatlardan kerekligin tańlap alıwdı úyreniwge qaratıladı.

«Bumerang» **texnikası**- oqıwshı talabalardı sabaq procesinde, sabaqtan tisqari túrli ádebiyatlar, lekciyalar menen islew, uyrenilgen materialdı yadında saqlap qalıw, sóylep bere alıw, pikirlerdi erkin halda bayan ete alıw hámde bir sabaq dawamında hámme oqıwshı talabalardı bahalay alıw.

«IERARXIY» **texnikası**- ápiwayıdan quramalılıqqa, quramalılıqtıń ápiwayıǵa ótiw usılların qollaw arqalı olardı logikalıq, kritika, dóretiwsilik pikirlewge úyretiwe qaratılǵan.

«Venn diagramması» **strategiyası metodi**- oqıwshılarda temaǵa salıstırmalı analiz tárepten jandasıw bolıp, ayırım bólimler negizinde temanıń ulıwma áhmiyetin ózlestiriw kónlikpelerin payda etiwge baǵdarlanadı.

Aerofotosúwret-samolyot hám basqa ózi ushar ásbaplar járdeminde alınǵan jer betiniń yamasa bir bóleginiń kórinisi. Olar arqalı jerdiń dúzilisi, relyefi, ósimlik qatlama, jolları, awıllar hám kárxanalardıń jaylasıw ornı anıqlanadı.

Analitikalıq metodlar-dáslep jer pütün obyekt sıpatında úyreniledi, soń onıń bólimleri úyreniledi.

Anıq túsinipler-ózinıń atamasına iye bolǵan anıq geografıyalıq túsinipler: Volga dáryası, Qara teniz, Afrika, Franciya, Pamir.

Atlaslar-tolıq hám anıq maǵlıwmatqa iye bolǵan bir dástúr tiykarında dúzilgen, tártipke salınǵan kartalar toplamı bolıp esaplanadı.

Baqlaw- degende, tábiyǵıy sharayatta geografıyalıq ortalıq qubılıslarınıń málim bir maqsetli baǵdarlarda oqıwshılar tárepinen qabil etiwı túsiniledi.

Bilim-sırtqı dúnyanı, obyektiv qorshaǵan ortalıqtı sanamızda kórsetiliwiniń jazba hám awızeki forması bolıp, teoriyalıq hám empirikalıq bilimlerde bólinedi.

Bumerang-bir shınıǵıw dawamında oqıw materialın tereń hám birden bir jaǵdayda úyreniw, dóretiwsilikti túsiniw jetiw, erkin iyelewge baǵdarlanǵan.

Dáliller-mektep geografiyasında kóbirek obyektin ólshemleri, jawın-shashınlar, hawa rayı, suw sarfı tabiiy hám ekonomikalıq dáliller ushıraydı.

Didaktika-grek sózinen alınğan bolıp, oqıtaman, úyretemen degendi bildiredi.

Dúnya qaras ideyaları-bul anıq geografiyalıq bilimler ideyasının ulıwmalasqanı esaplanadı. Geografiyada tábiyatqa dialektikalıq jaqtan qaraw ideyasına iye, sebebi hámme tábiyat qubılısları bir-biri menen tıgız baylanıslı.

Ekonomikalıq geografiya-Jáhán xojalıǵı, ayırım el yamasa regionlar ekonomikası, xalqının aymaqlıq jaylasıwı hám qalalardı, transport sistemaları hám basqalar kiredi.

Empirikalıq bilimler-geografiyalıq qorshaǵan ortalıq hám qubılıslardıń sırtqı ózgesheliklerin kórsetedi. Oǵan kórinisler hám dáliller fakt kiredi.

Karta-jer júziniń kishireytilip hám ulıwmalastırılıp, shártli belgiler menen tegislikke túsirilgen kórinisleri bolıp tabıladı. Olarda tábiyǵıy hám socialıq-ekonomikalıq qubılıslar kórsetiledi.

Klaster-(tarmaqlasıw) pikirlerdin tarmaqlasıw usılı bolıp, ol pedagogikalıq strategiya.

Kónlikpeler-avtomatikalıq tárizde tez orınlanatuǵın dóretiwshilik usılı. Bul usıllar arqalı oqıwshılar alǵan bilimlerin ámelde qollaydı.

Konstruktiv metodlar-bunda oqıwshı karta sızıw dawamında jer betiniń relyefi haqqında bilimlerde iyeleydi;

Kosmoslıq súwret-Jerdiń hám basqa planetalardıń kosmos kemeleri járdeminde alınğan kórinisi.

Masshtab-bul kartadaǵı sızıqtıń uzınlıǵınıń jer júzindegi sol sızıq uzınlıǵına sáykes keletuǵın haqıyqıy uzınlıqqa qatnası.

Metod – tálim maqsetine erisiw, máselelerdi sheshiw jolları, usılları túsiniledi. Oqıtıw metodı quramında usıllar ajralıp turadı.

Metodologiya-bul qorshaǵan ortalıqtı biliw hám ózlestiriw metodları haqqındaǵı táliymat.

Nızamlıqlar – geografiyalıq qorshaǵan ortalıq, qubılıslar, processler ortasındaǵı tiykarǵı salıstırmalı baylanıslardı kórsetedi. Tábiyǵıy geografiyada tómendegi nızamlıqlar ashıp beriledi: bir pútınlik, dáwirlik, zonalıq, tábiyat qubılıslarınıń júzege keliw nızamlıqları.

Oqıtıw metodı – quramalı, kóp tarmaqlı, kóp sıpatlarǵa iye bolǵan tálim

Pedagogikalıq sheberlik – pedagogikalıq processti biliw, onı shólkemlestiriw, háreketke keltire alıw (A.S.Makarenko)

Pedagogikalıq texnologiya – bul tálim formaların jedellestiriw wazıypasın kózlegen oqıtıw hám basqalardıń ózlestiriwdiń hámme processlerin texnika hám insan principlerinde, olardıń birgeliktegi háreketleri quralında jaratıw, engiziw hám anıqlawdıń izshıl metodı bolıp esaplanadı (YuNESKO).

Pedagogikalıq texnologiya – kútilip aturǵan nátiyjege erisiw procesiniń sıpatlaması (V.M.Monaxov).

Pedagogikalıq texnologiya – oqıtıw procesiniń forma, metod, usıl, jolları, tárbiya qurallarınıń arnawlı jıyındısı hám jaylasıwın belgilep beriwshi psixologiyalıq tártipler kompleksi, shólkemlestiriwshi – metodikalıq quralları (B.Lixachev).

Pedagogikalıq texnologiya – oqıtıwshınıń sheberligine baylanıslı bolmaǵan jaǵdayda pedagogikalıq iskerlik jetiliskentliklerine kepillik bere alıwshı hámde oqıwshı shaxsın qalıplestiriwge baǵdarlanǵan procesiniń proekti (V.P.Bespalko).

Pedagogikalıq texnologiya – qayta islew jaǵdayın ózertiriw, sheberligi, bilimler hám metodlar jıyındısı (V.M.Monaxov).

Plan-orınıń úlken masshtapta dúzilgen sızılması bolıp esaplanadı. Sızılmada maydanı onsha úlken bolmaǵan kishi-kishi orımlar kórsetiledi.

Sebep hám aqibetler-geografiyalıq qubılıslar arasındaǵı sebep hám aqibetlerdi súwretleydi.

Shártli belgiler-qubılıslardıń málim bir belgiler járdeminde kartadaǵı kórinisi bolıp esaplanadı.

Sintetikalıq metodlar-dáslep orın úyrenilip, onnan soń óz aldına jer bir pútın úyreniledi;

Skarabey-oqıwshılarda pikirli baylanıslıq eslewdiń rawajlanıwına imkaniyat jaratadı,qandayda bir máseleni sheshiwge óz pikirini ashıw hám erkin kórsetiw sheberligi qalıplestiriledi.

Tabiiy geografiya-Jer júzi tábiyatınıń jaǵdayı, onıń ózgeriwı, júz beretuǵın tábiyǵıy qubılıslardı, tábiyattan paydalanǵanda nelerge itibar beriw zárurligin uyrenedi.

Tájiriye-degende, geografiyalıq qubılıslardıń payda bolıwın jasalma túrde ámelge asırıw hám úyreniw túsiniledi. Baqlaw metodı kóbinese mektep maydanshasında, oqıw sayaxatları waqtında ótkiziledi.

Baylanistirish metodlar-bunday metodlardir qollanganda qubilislar arasidagi baylanislardir uyreniwge ulken itibar beriledi. Maselen: biyiklikke koterilgen sayin hawa temperaturasi ham basimini kemeyiw h.t.b

Teoriya – bul insanlar ilimiy doretirishiliginin uliwmalasqan bolegi. Teoriya tabiyat ham jamiyettin ayirim bolimlerinin rawajlanir nizamliqlarin korseledi. Maselen: tabiiyiy geografiyalik rayonlastirir teoriyasi, ekonomikalik geografiyalik rayonlastirir teoriyasi. TTK teoriyasi ham t.b.

Teoriyalik bilimler-zat ham qubilislarin ahmiyetin. olar arasidagi baylanislardi korseledi. Teoriyalik bilimler-bul uliwmalasqan bilimler bolip, olarga teoriyalar, nizamlar, nizamliqlar, sebep ham aqibetler, tusinikler kiredi.

Texnologiya – grekshe soz bolip «texnos» - sanaat, sheberlik «logos» tamiyinat degen manilerdi bildiredi. Pedagogikalik texnologiya pedagogtin talabalariga tasir etiw sholkemlestirir boyinsha kasiplik ahmiyetke tiyisli bilimler dizimin aniqlap beredi. pedagogikalik iskerlik texnologiyasin aniqlaw usullarin usinis etedi.

Toparlastirish metodlar-bir qiyli geografiyalik qubilislarid sahistirirwga tiykarlangan. Maselen: daryalardin toyiniri, sanaattin ayirimi tarmaqlarinin jaylasiri h.t.b

Tusindiririr metodi- dalillew formasinda alip bariladi. tusindiririr prosesinde oqitirwshi hadiyseler arasidagi baylanisti ashir beredi.

Tusinik-duniyanin adam sana seziminde suwretleytugin bir formasi. Tusinikler abstrakt sana sezim natiyjesinde payda boladi. Tusinik bilimnin tiykarli birligi esaplanip, uliwma ham aniq tusiniklerge bolinedi.

Uliwma tusinikler – degende oz aldina qubilislar haqqinda emes, balkim uliwma bir turdegi atamaga iye bolgan qubilislar tusiniledi

Usil – metodtin elementi bolip, onin quramliq bolimi, metodti amelge asiriganda bir marte qollaniladi.

PAYDALANILGAN ADEBIYATLAR

1. Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch» T., «Manaviyat» 2008 y.
2. Abdujaniev I. Geografiya darslarida talimning texnik vositalardan foydalanish.- Toshkent., O'qituvchi, 1990 yil.
3. Avazov Sh., S.Matcaidova Geografiya talimi texnologiyalari. Urganch 2008.
4. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006.
5. Gaipova R.T. Tabiiy geografiya boshlang'ich kursida mahalliy ko'rgazma vositalaridan foydalanishning uslubiy asoslari. Toshkent. 2002.
6. Karpov G.V., Romanin V.A O'qitishning texnikaviy vositalari. –Toshkent., O'qituvchi, 1974 yil.
7. Matsaidova S.X. Maktab o'quvchilarida tabiiy geografik matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish. Toshkent. 2008.
8. Mo'minov O. Geografiya ta'limi metodikasi. Toshkent. 1986.
9. Mo'minov O. Kodoskop bilan ishlash. -Toshkent, 1985. 2-son.
10. Mo'minov.O. Zamonaviy geografiya darsiga qo'yiladigan talablar. T.: O'qituvchi 1990.
11. Mo'minov O., Safarov U. Oliy jug'rofiya ta'limida kompyuter texnikasidan foydalanish. Toshkent. 1992.
12. Nikadambaeva H. «O'zbekiston tabiiy geografiyasi» fanini o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Toshkent 2015
13. Qurbonniyozov R. O'zbekiston geografiyasi. Qiziqarli mashq va masalalar. Toshkent. O'qituvchi 1997.
14. Qurbonniyozov R. Qiziqarli geografiya Toshkent. 1978.
15. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent. Moliya nashriyoti. 2003.
16. Tolipov.O.Q., Usmanbaeva.M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari. FAN nashriyoti. 2007.

MAZMUNI

Kirisiw.....	3
1. Texnikaliq qurallardan geografiya sabaqlarında paydalaniw pániniń áhmiyeti hám waziypaları.....	6
2. Oqıw telekórsetiwlerinen geografiya sabaqlarında paydalaniw.....	15
3. Geografiya sabaqlarında audio hám videomagnitafonlardan paydalaniw.....	30
4. Geografiya sabaqlarında DVDdan paydalaniw.....	36
5. Geografiya sabaqlarında kodoskoptan paydalaniw.....	44
Glossariy.....	57
A'debiyatlar.....	61

Dúziwshiler:

A.B. Iskenderov - Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Geografiya oqıtıw metodikası kafedrasınıń úlken oqıtıwshısı
I.R. Turdımambetov - Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Geografiya kafedrasınıń docenti, geografiya ilimleriniń doktori
R.T. Gaipova - Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Geografiya oqıtıw metodikası kafedrasınıń baslıǵı, pedagogika ilimleriniń kandidati,
docent

GEOGRAFIYA SABAQLARÍNDÁ TEXNIKALÍQ QURALLARDAN PAYDALANÍW BOYÍNSHA metodikalıq qollanba

Bas redaktor prof. K.M.Koshanov

Tex.redaktor X.K.Shamuratova

Operator N. Nisanbaev

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Oqıw – metodikalıq Keńesi (18-may 2017-jıl №8 sanlı bayanlama) májilisi qararı
menen baspaǵa usınıs etilgen.

Ájiniyaz atındaǵı NMPI redakciya-baspa bólimi

Ájiniyaz atındaǵı NMPI kishi baspaxanasında basılǵan. 2017-jıl.
Buyırtpa №0299. Nusqası 100 dana. Formatı 60x84. Kólemi b.t.
230105, Nókis qalası, A.Dosnazarov kóshesi, 104. Reestr № 11-0927.

10 gals